

FINAL REPORT

of the

International Commission on the Holocaust in Romania

Presented to Romanian President Ion Iliescu

November 11, 2004
Bucharest, Romania

NOTE: The English text of this Report is currently in preparation for publication.

REZUMATUL RAPORTULUI

Rădăcinile Antisemitismului Românesc

Comunitatea evreiască din România Mare era diversă și numeroasă, avându-și rădăcinile în istoriile și civilizațiile Vechiului Regat, Austriei Habsburgice, Ungariei de dinaintea primului război mondial și ale Imperiului Țarist. Conform recensământului din 1930, la acea vreme existau în țară 756.930 de evrei, reprezentând 4,2% din totalul populației, număr care fără îndoială a crescut în deceniul următor. Evreii constituiau 13,6% dintr-o populație urbană de aproximativ 3.632.000 de locuitori, și doar 1,6 % din populația rurală de aproape 14.421.000 de locuitori. Peste două treimi dintre evreii din România trăiau în orașe și orășele, și mai puțin de o treime în zone rurale. Deși împărtășea multe interese și preocupări comune în noul stat, populația evreiască era formată din comunități distincte, diferențiate prin istoria politică a regiunii în care trăiau, prin gradul de asimilare în limba și cultura română, gradul de vizibilitate al apartenenței lor la tradiția evreiască și practica religioasă, și prin alți factori.

Rădăcinile antisemitismului românesc se împletesc cu originile statului român modern. Antisemitismul care s-a manifestat în România între cele două războaie mondiale a crescut direct din semințele sădite în momentele majore, de cotitură, ale dezvoltării țării, începută la mijlocul secolului al XIX-lea. Curente antisemite puternice au existat sub diverse forme și cu intensități variate în viața politică, culturală și spirituală a societății românești în cea mai mare parte a secolului care a precedat ascensiunea la putere a Partidului Național Creștin în 1937, instalarea Dictaturii Regale în 1938 și a Statului Național Legionar, condus de Ion Antonescu și Garda de Fier, în 1940 – cu alte cuvinte, a secolului care a culminat cu Holocaustul.

Politica antisemită a guvernului Goga, a Dictaturii Regale și a Statului Național Legionar a pregătit terenul pentru evenimentele mult mai grave care aveau să se întâmple în timpul războiului sub regimul antonescian. Ion Antonescu intenționa să-i elimine pe evreii din România prin *românizare* (deposedare de proprietăți și mijloace de existență), deportare și, în cele din urmă, prin asasinat. Această schimbare era sprijinită – sau cel puțin acceptată – de majoritatea elitei politice, culturale și religioase a țării. Chiar și această modificare a politicii se încadra într-o continuitate fundamentală a ideilor ce fuseseră parte integrantă din discursul

politic, intelectual și spiritual ce a caracterizat perioada derulată între lupta din secolul XIX pentru crearea statului român independent și înființarea României Mari, pe care Antonescu și acoliții săi încercau să o restabilească.

Una dintre problemele care a provocat o izbucnire considerabilă a sentimentelor antisemite începând de la mijlocul secolului XIX și până la mijlocul secolului XX a fost statutul juridic al evreilor în noul stat român. Conducătorii revoluțiilor de la 1848 din Țara Românească și Moldova ceruseră emanciparea evreilor și egalitate politică. Însă după ce revoluțiile au fost înăbușite, iar statutul principatelor a devenit subiect de negocieri diplomatice între Puterile Europene, îmbunătățirea statutului evreilor din principate a devenit o problemă de interes internațional.

Astfel, Articolul 46 din Convenția de la Paris (19 august 1858), care stabilea condițiile pentru unirea Țării Românești cu Moldova, a deschis calea acordării, în cele din urmă, a drepturilor juridice depline evreilor. Atunci când puterile europene au stipulat, în Articolele 43 și 44 ale Tratatului de la Berlin din 1878, că recunoașterea independenței României era condiționată de acordarea cetățeniei și drepturilor politice evreilor, vocile elitei culturale a noii țări au fost la fel de scandalizate ca și cele din sfera politică. Această presiune externă a determinat un puternic resentiment în rândurile elitelor românești, care încercau să obțină independența și suveranitatea României, și a întărit suspiciunile care au continuat să persiste până în secolul următor despre loialitatea și motivațiile evreilor din România care doreau cetățenie și egalitate în drepturi în statul român. Exprimarea sentimentelor antisemite nu era limitată doar la elita politică a României. Ea era de asemenea răspândită în rândurile elitei culturale și intelectuale a țării.

Astfel, din primele decenii ale dezvoltării României moderne a existat, în viața politică și intelectuală a țării, un puternic curent antisemit, care nu a cuprins doar segmente marginale ale societății, ci s-a aflat chiar în centrul acesteia. Mai mult, limbajul folosit pentru a discuta despre evrei era extremist chiar și în acei ani de început. Era un limbaj al separației, dezumanizării și crimei. De fapt, acest limbaj antisemit extremist a fost folosit și în deceniile următoare până la, în timpul și chiar și după, Holocaust.

Cu elitele politice și intelectuale românești cufundate în sentimente antievreiești și producând o neîntreruptă retorică antisemită timp de decenii, nu este surprinzător faptul că cele două partide principale ale României Mari (România de după primul război mondial),

Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc, erau în cel mai bun caz indiferente la situația minorității evreiești a țării. Cu toate că nici unul dintre partide nu avea o poziție antisemită declarată în platforma sa politică, ele nici nu au făcut nimic pentru a asigura egalitate în drepturi, statut egal și siguranță evreilor. Acordarea în masă a cetățeniei evreilor, care a fost impusă României, a mâniat pe mulți dintre liderii ambelor partide, iar această furie a ieșit deseori la iveală în discursurile parlamentare și în presă. Unii lideri ai Partidului Național Liberal și ai Partidului Național Țărănesc erau hotărâți să promoveze politici antisemite ori de câte ori era posibil, mai ales în sfera economică și educațională. În timpul cât aceste partide s-au aflat la putere evreilor li s-a asigurat prea puțin o protecție eficientă, iar comunitatea evreiască s-a aflat permanent în defensivă, luptându-se pentru a nu-și pierde drepturile recent dobândite. Atunci când evreii din România apelau la ajutorul comunităților și organizațiilor evreiești din străinătate sau al unor guverne străine, acest lucru nu făcea decât să consolideze poziția celor care îi etichetau ca fiind anti-români.

În anii 1930, Partidul Național Creștin (PNC) – și, înainte de 1935, Partidul Național Agrar al lui Goga – a fost principalul partid românesc care a primit sprijinul Partidului Național Socialist German, în ciuda afinității ideologice mai mari a Gărzii de Fier cu nazismul. Deși PNC s-a aflat puțin timp la putere, politica sa antisemită a exercitat o influență considerabilă asupra politicilor guvernelor care au urmat. Un număr semnificativ de partizani ai PNC au lucrat în guvernele din perioada dictaturii regale și au reapărut în biocrația civilă a dictaturii lui Ion Antonescu din timpul războiului. Platforma PNC includea pozițiile antisemite prevăzute în platformele partidelor lui Goga și Cuza dinaintea fuziunii. Aceste platforme erau pro-monarhiste, dar prevedeau modificări ale Constituției din 1923 care să asigure dominația etnicilor români în toate sferele vieții naționale. Ele căutau să garanteze “caracterul național” al presei și al tuturor activităților culturale. Evreilor urma să li se impună numerus clausus. PNC și predecesorii săi doreau să-i expulzeze pe evrei sub acuzația că aceștia sau strămoșii lor intraseră în țară “prin fraudă” sau “după semnarea tratatului de pace,” iar cei care aveau să rămână urmau să fie excluși din toate funcțiile și serviciile publice.

Guvernând prin decrete-legi, fără sancționare parlamentară, PNC și-a îndreptat primele măsuri administrative împotriva minorității evreiești. Semnificativ, în conformitate cu platforma PNC din 1935, guvernul a emis Decretul Lege nr.169 din 22 ianuarie 1938, care prevedea revizuirea statutului de cetățeni al evreilor. Legea invalida, în fapt, cetățenia

acordată evreilor după începutul primului război mondial. Ea cerea ca în termen de 40 de zile de la publicarea listelor de cetățenie toți evreii să-și depună actele de cetățenie și documentele de confirmare specificate, pentru “verificare.” Evreii care nu se conformau sau cei ale căror documente de confirmare erau considerate insuficiente urmau să fie declarați “străini.” Pe lângă pierderea drepturilor politice, pentru mulți asta a însemnat, în plus, pierderea dreptului la muncă și potențiala expulzare după bunul plac al guvernului .

C. Z. Codreanu a fondat Legiunea Arhanghelului Mihail în 1927, iar ramura sa militantă, Garda de Fier, în 1930. Antisemitismul era un element central al ideologiei Gărzii de Fier. Toate temele tradiționale au fost absorbite de Legiune: cetățenia; supra-popularea cu evrei a orașelor României; exploatarea țăranilor prin alcool, tutun și alte mijloace de corupere; controlul presei; deznaționalizarea culturii românești; aflarea lor în serviciul direct al dușmanilor României și reprezentarea intereselor străine. Antisemitismul gardist conținea însă și elemente noi. Nu era îndreptat doar împotriva evreilor, ci și împotriva românilor “jidăniți” – în special politicieni – care fuseseră corupți de evrei și permiteau “preluarea” României de către aceștia. Garda promova dictatura ca principiu organizatoric și violența ca mijloc de combatere a amenințării evreiești reprezentată de – “Statul evreiesc” – organizat în jurul Talmudului și al Cahalului (Comunității) și, mai recent, sub forma bolșevismului și comunismului. Și tot ea glorifica lupta spirituală și moralitatea bazată pe imaginile mistice ale Bisericii Ortodoxe Române.

Încă din 1923 Legiunea a început să identifice “trădătorii,” cu intenția de a-i ucide. În următorii 18 ani, Legiunea a fost răspunzătoare pentru incidente grave de violențe de stradă, îndreptate mai ales împotriva evreilor; asasinarea a doi primi-miniștri (Ion Duca în 1933 și Armand Călinescu în 1939); uciderea unor miniștri ai guvernului și a altor personalități locale și naționale, atât din sfera politică cât și din cea culturală. Violența Gărzii de Fier a culminat în 26-27 noiembrie 1940 cu uciderea a 64 de personalități de frunte și apărători ai ordinii politice interbelice (inclusiv un fost prim ministru) în închisoarea Jilava; uciderea a șase prefecți de poliție; asasinarea brutală a lui Nicolae Iorga, a unui alt fost prim ministru, și a lui Virgil Madgearu, fost ministru al Partidului Național Țărănesc; și cu pogromul de la București, cu cele 121 de victime evreiești.

Relațiile româno-germane înaintea și în timpul Holocaustului

Începuturile apropierei dintre Germania și România datează din 1936. Oficialii români erau motivați de interese economice și considerente de securitate; ei doreau ca Germania să țină sub control revizionismul maghiar și să apere România împotriva potențialelor amenințări sovietice. Cu toate acestea, relațiile politice au rămas precare. Politica revizionistă germană, din ce în ce mai agresivă, era interesată nu numai de o reorientare a politicii externe a României, ci și de o schimbare în afacerile ei interne. De aceea Germania a sprijinit, ideologic și financiar, dreapta radicală și grupurile antisemite românești, care ajutau la subminarea ordinii democratice a României din interior. Germania a jucat de asemenea un rol activ în conflictele interne ale minorității germane din România și a sprijinit și finanțat crearea unei mișcări naziste locale. Conform istoricului german Armin Heinen, Octavian Goga a fost primul politician român finanțat de Germania nazistă. În anii 1930 Berlinul a reușit să-i controleze pe etnicii germani din România. Faptul că antisemitismul a devenit doctrina oficială de stat în Germania – una dintre marile puteri europene – a încurajat antisemitismul și în alte părți ale continentului, inclusiv în România. Această creștere a antisemitismului influențat de Germania, care a dus la intensificarea antisemitismului românesc, s-a petrecut chiar înainte ca eforturile germane de a îndepărta România de foștii ei aliați să înceapă să-și facă efectul.

După pierderea Basarabiei în favoarea Uniunii Sovietice în iunie 1940, guvernul român a văzut în Germania un apărător împotriva revizionismului maghiar și bulgar. Totuși, speranțele românești privind protecția germană nu aveau să se realizeze, întrucât Hitler sprijinea pretențiile teritoriale ale Bulgariei și Ungariei față de România. În același timp, utilizarea transferurilor de populație ca mijloc de aplicare a politicii începea să capete credibilitate; de aici și până la implementarea “curățirii terenului,” a purificării etnice, nu mai era decât un pas mic – un pas care a determinat tragedia evreilor și romilor aflați sub autoritate românească în timpul celui de-al doilea război mondial.

Când România s-a alăturat Puterilor Axei la 23 noiembrie 1940, Ion Antonescu a demonstrat un atașament necondiționat față de “opțiunea germană.” Viziunea regimului Antonescu era aceea că România va putea să-și recapete teritoriile pierdute și să participe la noua ordine internațională planificată de Pactul Tripartit. Sosirea ulterioară în România a SS-*Hauptsturmführer*-ului Gustav Richter, la sfârșitul lui aprilie 1941, avea să aibă consecințe

grave pentru soarta evreilor români. Richter, trimis special al RSHA (*Reichssicherheitshauptamt*), era un “expert” în “problemele evreiești.” La 16 mai 1941, el i-a raportat Ambasadorului von Killinger că obținuse permisiunea autorităților române de a se implica în procesul de românizare, în coordonarea Centralei Evreilor (echivalentul românesc al *Judenrat*-ului, care se va înființa câteva luni mai târziu) și în viitoarele deportări.

Vizita lui Antonescu la Munchen la 12 iunie 1941, pentru a definitiva detaliile cooperării militare româno-germane, a avut un impact decisiv asupra soartei populației evreiești din Basarabia și Bucovina. În august 1941, crezând că Germania era pe cale să obțină victoria, Mihai Antonescu a informat guvernul că “a avut deja negocieri cu un reprezentant înalt german al organizațiilor din Germania care privesc probleme evreilor într-un spirit profund, care își dau seama că problema evreiască va trebui să aibă, până la urmă, o soluție internațională, care vor să ne ajute să pregătim această soluție internațională”.

La 7 august 1941, Mihai Antonescu i-a cerut lui Himmler să-l trimită înapoi la București pe Gustav Richter, care se întorsese la Berlin în iulie. Antonescu a lăudat activitatea lui Richter, declarând că speră să conlucreze din nou cu el, “deoarece problema evreiască necesită o soluție internațională, radicală și finală, în special prin folosirea experienței germane în acest domeniu...” La sfatul lui Richter și în urma unor presiuni din partea Ambasadei germane, autoritățile române au înființat Centrala Evreilor din România, au interzis orice activitate sionistă, au organizat un recensământ al “persoanelor de sânge evreiesc” și au început pregătirile tehnice pentru deportarea evreilor din România în lagărul morții de la Belzec, în sud-estul Poloniei. Mai mult, masacrele la scară largă împotriva evreilor și tenacitatea cu care Antonescu implementa Soluția Finală în teritoriile românești eliberate, și ulterior în Transnistria, au atras admirația naziștilor și în special a lui Hitler.

În iunie 1942, sub impactul victoriilor germane din URSS și ca urmare a înaintării armatei române în Caucaz și respectiv a traversării Donului, Antonescu și-a dat acordul pentru aplicarea Soluției Finale evreilor din România, ceea ce implica deportarea lor în zone controlate de Germania. În perioada iulie/octombrie 1942, au fost elaborate planuri pentru deportarea evreilor români în lagărele de exterminare ale Guvernământului General (Polonia aflată sub ocupație germană).

Gustav Richter și Radu Lecca, Comisarul guvernului român pentru Problemele Evreiești, au elaborat planuri la fel de detaliate pentru deportarea a peste 250.000 de evrei

români în lagărul Belzec din Polonia în vederea exterminării, stabilind principalele componente ale procesului: instrucțiuni pentru implementare, inclusiv logistica și planul operațional; măsuri de dezinformare și inducere în eroare pentru a atenua temerile populației evreiești; reglementarea unor probleme legale între România și Germania și utilizarea *Judenrat*-ului local. Conform planului lui Richter, deportații urmau să-și piardă cetățenia română odată cu trecerea graniței, iar cei “incapabili” să muncească urmau să fie supuși unui “tratament special.” Conform directivei emise de RSHA, Richter a obținut un angajament scris din partea lui Mihai Antonescu, în care acesta își exprima acordul pentru deportări. Până la urmă, însă, deportarea evreilor din România nu a mai avut loc. Ambasadorul von Killinger, însoțit de Richter, l-a vizitat pe Mihai Antonescu pe 26 noiembrie 1942, pentru a-i cere o explicație, iar ministrul de Externe român i-a replicat că Mareșalul Antonescu “a decis doar să aibă în vedere posibilitatea unei evacuări din Transilvania, dar aplicarea a fost amânată.” După Stalingrad, guvernul român a informat oficial Berlinul că “singura soluție la problema evreiască din România este emigrarea.” Antonescu nu a cedat în fața naziștilor în ciuda unei mari presiuni – inițial prin intermediul ambasadorului german și ulterior în cursul întâlnirilor din aprilie 1943 cu Hitler și Ribbentrop – privind îndeplinirea angajamentului de a deporta evreii din România, cruțându-i astfel pe evreii din Regat și sudul Transilvaniei de consecințele aplicării Soluției Finale de către naziști.

Retragerea României din Basarabia și Bucovina din iunie/iulie 1940

La 23 august 1939, Germania și Uniunea Sovietică au încheiat un tratat de neagresiune, Pactul Ribbentrop-Molotov. Sovieticii au cerut adăugarea unui protocol secret prin care cele două puteri își împărțeau sferile de influență: Europa centrală și de sud-est – regiunea dintre Marea Baltică și Marea Neagră – precum și Finlanda, Estonia și Letonia intrau în sfera de influență sovietică; iar Lituania și orașul Vilnius (Vilna) intrau în sfera germană. Germania și Uniunea Sovietică au împărțit apoi Polonia. În sud-estul Europei, cum Germania și-a declarat “totalul dezinteres politic pentru aceste regiuni,” sovieticii au cerut Basarabia. Versiunea germană a Pactului făcea referire la “regiuni” românești ce urmau a fi cedate Uniunii Sovietice, în timp ce versiunea sovietică menționa numai Basarabia. Sovieticii aveau să folosească ulterior versiunea germană în iunie 1940 pentru a ridica pretenții suplimentare asupra Bucovinei de Nord și Ținutului Herța. Pactul Ribbentrop-Molotov a înrăutățit situația

geopolitică a României, ceea ce a determinat Consiliul de Coroană din 6 septembrie 1939 să proclame neutralitatea țării. Guvernul român a decis la 28 mai 1940 să își intensifice apropierea de Germania, pe care o considera singura putere capabilă să îi țină sub control pe sovietici. Această întoarcere de 180 de grade în politica externă a fost însoțită de o colaborare și mai strânsă între Dictatura Regală și Garda de Fier sprijinită de Germania.

La 26 iunie 1940, sovieticii au cerut României să “retrocedeze” Basarabia Uniunii Sovietice și să-i “transfere” Bucovina de Nord. La sfatul Germaniei și Italiei, guvernul român a consimțit la 28 iunie, dar a cerut ca termenul limită de patru zile impus de sovietici pentru evacuare să fie modificat, pentru a permite o mai bună organizare a operațiunii. Sovieticii au respins această cerere. În urma capitulării, România a pierdut 50.762 kilometri pătrați de teritoriu (44.500 km² în Basarabia și 6.262 km² în Bucovina de Nord). Teritoriile cedate aveau 3.776.309 de locuitori, dintre care 53,49 % erau români; 10,34 % ruși; 15,3 % ucrainieni și ruteni; 7,27 % evrei; 4,91 % bulgari; 3,31 germani și 5,12 % de diverse alte etnii.

Unitățile armatei, prefectii, centrele de recrutare, poliția și jandarmeria și chiar preoții locali au fost însărcinați cu operațiunile de evacuare. Populația civilă urma să fie evacuată, însă “minoritățile etnice necooperante” trebuiau să rămână. Evacuarea rezerviștilor și paramilitarilor constituia prima prioritate, urmând apoi evacuarea populației civile. Planurile de evacuare împărțeau în esență o populație de milioane de oameni în categorii privilegiate și paria, refuzându-le celor din urmă opțiunile unor cetățeni obișnuiți.

Trupele sovietice au trecut granița prin cinci puncte în noaptea de 27/28 iunie 1940. În dimineața următoare Cernăuți, Hotin, Bălți, Chișinău și Cetatea Albă erau deja sub ocupație sovietică. Comandanții sovietici au detașat unități mobile pentru a avansa rapid spre Prut, în fața trupelor de evacuare române. Înaintarea mai rapidă decât se convenise a armatei sovietice a creat probleme serioase pentru evacuarea armatei române din Basarabia și Bucovina de Nord. Deși majoritatea militarilor români au demonstrat competență, onestitate și disciplină, au existat multe cazuri în care unități militare românești s-au dezintegrat pur și simplu din cauza dezertării la scară largă. Aria dezintegrării unor unități ale armatei a fost atât de întinsă, încât o mare cantitate de echipament de război a fost pur și simplu abandonată în spatele liniilor de evacuare. La 3 iulie 1940, la ora 14.00, sovieticii au declarat noua graniță româno-sovietică definitiv închisă.

Unul dintre miturile dominante în istoriografia românească despre perioada 28 iunie – 3 iulie 1940, a fost acela că evreii din Basarabia și Bucovina de Nord s-au comportat cu lipsă de loialitate față de trupele române și administrația civilă în retragere. Această convingere, deși falsă, a fost folosită pentru a justifica acțiunile românești ulterioare împotriva evreilor. Numeroase arhive militare și documente civile indică într-adevăr că unii evrei din Basarabia și Bucovina de Nord au participat la acțiuni anti-românești/pro-sovietice. După părerea unor istorici, numărul mare al acestor documente incriminatoare reflectă o realitate istorică: aceea că evreii din Basarabia și Bucovina de Nord ar fi fost anti-români.

O examinare critică a documentelor, însă, arată cu totul altceva. În primul rând, multe dintre așa numitele documente incriminatoare conțineau evaluări generice și acuzații aduse unor entități colective precum “evreii din Bucovina,” “evreii din Chișinău,” “populația evreiască din Bălți” și “evrei și comuniști din Românești.” În plus, rapoartele de la fața locului nu menționau decât rar, sau deloc, situații sau nume concrete. În al doilea rând, date fiind circumstanțele dramatice în care au fost scrise aceste documente, ele s-au bazat pe nenumărate cazuri de colportare de zvonuri și exagerări, întrucât mulți din armata în retragere și din populația civilă vedeau “comuniști,” “evrei” și “comuniști evrei” peste tot. Aceste denaturări au fost folosite pentru a ascunde slaba organizare a retragerii. Dacă evreii ar fi fost în masă neloiali României, nu s-ar fi retras alături de trupele române, așa cum au făcut mulți dintre ei. Teama de ocupația sovietică era la fel de mare între români ca și între evrei, însă mulți evrei au fost împiedicați să se alătore coloanelor de evacuare de către autoritățile române. În anumite zone etnicii ucraineni din Basarabia și Bucovina de Nord au întâmpinat cu entuziasm Armata Roșie. Dar aceste rapoarte nu făceau diferența între evrei și ucraineni; așa încât este imposibil de evaluat nivelul participării evreilor la aceste manifestări. Au fost chiar cazuri de etnici români care i-au primit pe sovietici cu brațele deschise în Basarabia și Bucovina de Nord.

Cu toate acestea, autoritățile române au răspândit mitul vinovăției colective a evreilor, ceea ce a dus la o serie de atacuri antievreiești în timpul retragerii românești din Basarabia și Bucovina de Nord. Aceste atacuri au avut loc atât în teritoriile cedate cât și în provincia Moldova a Vechiului Regat. Nu au existat ordine de la Marele Stat Major Român sau de la alte comandamente militare privind atacarea sau uciderea evreilor. Acțiunile s-au declanșat mai degrabă de jos în sus, de la nivelul unităților mici și al indivizilor. De obicei era vorba de

exprimarea sentimentelor antisemite, furiei datorate umilințelor îndurate în timpul retragerii sau căutării unui țap ispășitor. Însă brutalitatea nu avea o motivație specifică. Erau răbufniri de mânie împotriva unor cetățeni evrei care se retrăgeau împreună cu trupele și autoritățile civile românești.

Nu există dovezi că ofițerii evrei și-ar fi abandonat unitățile în timpul retragerii din Basarabia și Bucovina de Nord, iar procentajul soldaților evrei care au dezertat în timpul retragerii nu a fost mai mare decât cel al românilor. Totuși, dovezile arată că soldații din armata română au omorât și au bătut mulți evrei români; nici măcar soldații evrei nu au fost cruțați. Mai mult, până la mijlocul lui iulie 1940, soldați și civili i-au brutalizat fizic pe evreii care călătoreau cu trenul în Moldova. Aria violențelor a fost atât de largă încât guvernul a trimis soldați înarmați care să patruleze prin trenuri și gări și să-i aresteze pe soldații răzleți. De asemenea, militarii români au prădat și au distrus proprietăți evreiești. Însă cele mai grave acțiuni antievreiești ale armatei române au fost asasinatele din Dorohoi și din Galați, localități cu o importantă populație evreiască.

Atacurile împotriva evreilor din Dorohoi au început la 1 iulie 1940, în cimitirul din Dorohoi, unde soldații români au ucis zece soldați evrei care participau la înmormântarea unui soldat evreu care și-a pierdut viața apărându-și superiorul român. Carnagiul a continuat cu soldații omorând și rănind o mulțime de civili (cifra oficială a morților a fost de 53 de evrei uciși) în întregul oraș. Investigațiile au arătat că făptașii au inventat în mod intenționat povești despre atacarea armatei române de către evreii din Dorohoi și au împrăștiat zvonuri despre un atac sovietic, pentru a panica trupele. Dar nici unul dintre făptași nu a fost trimis în fața Curții marțiale. Armata română a fost responsabilă pentru un număr și mai mare de victime civile pe 30 iunie 1940, la Galați, un centru important de evacuare în timpul retragerii din Basarabia. Peste 10.000 de evacuați de diverse etnii au fost înghesuiți în oraș, iar soldații armatei române în retragere au deschis pur și simplu focul asupra unei mulțimi de civili, ucigând aproximativ 300, majoritatea evrei. Numărul exact de evrei uciși în Moldova în timpul retragerii din Basarabia și Bucovina variază între 136 (din care au fost identificate 99 de cadavre) și câteva sute.

Cedarea Basarabiei, Bucovinei de Nord și Ținutului Herța, a grăbit apropierea României de Germania, iar Dictatura Regală a ales să primească Legiunea în guvern. În același timp, argumentul absurd că evreii au fost responsabili pentru capitulare a devenit un

mit popular între români. Aceste două evenimente au accentuat caracterul reacționar și antievreiesc al Dictaturii Regale.

La 4 iulie 1940 a fost instaurat guvernul Gigurtu, care a trecut imediat la adoptarea unor măsuri discriminatorii împotriva evreilor, începând cu un decret-lege propus de Carol al II-lea privind “statutul legal al evreilor care locuiau în România.” Această propunere de lege împărțea evreii în categorii și le anula drepturile și obligațiile avute înainte. Obligația de a presta serviciul militar, de pildă, a fost înlocuită cu obligația de a plăti taxe suplimentare și de a presta muncă de folos obștesc. Cum Germania se pregătea să forțeze România să cedeze Transilvania de Nord Ungariei, Dictatura Regală a slăbit și mai mult solidaritatea națională prin lansarea unui război împotriva cetățenilor evrei ai României. Căderea regimului la începutul lui septembrie 1940 a dus la instaurarea dictaturii și mai dure a lui Antonescu, la o diminuare a puținelor libertăți civile care mai existaseră încă sub Dictatura Regală și la un genocid organizat de stat împotriva evreilor. Începuturile acestui genocid pot fi identificate în evenimentele ce au avut loc în timpul retragerii românești din Basarabia și Bucovina de Nord în vara anului 1940.

Propaganda antisemită și retorica oficială privind “Pericolul Iudeo-Bolșevic”

“Iudeo-bolșevismul,” una din temele centrale ale ideologiilor de tip fascist, plasează alianța dintre evrei și comuniști la originile mișcării comuniste (ale revoluției bolșevice), considerându-i pe evrei adevărații inspiratori și principalii vinovați pentru subminarea ordinii publice. Asociind-o frecvent cu conceptele de “iudeo-masonerie” sau “plutocrație,” unii critici au atacat noțiunea de democrație ca fiind predominant evreiască sau ca servind exclusiv evreilor. “Iudeo-comunismul” a fost în primul rând un mesaj propagandistic menit să dezbine oamenii și nu a avut nici o legătură cu numărul de evrei membri ai Partidului Comunist. Pe de o parte, numărul de membri ai PCR între 1938 și 1944 a fost foarte mic: la 23 august 1944, Partidul Comunist nu număra decât 1.000 de membri, din care 300 erau evrei. Pe de altă parte, după 1924 PCR a fost scos în afara legii, având doar o foarte mică influență politică.

Populația evreiască a suferit sub dominația URSS și sub ocupația sovietică a Basarabiei și Bucovinei din vara lui 1940, iar acest lucru este clar demonstrat de listele încă existente ale cetățenilor evrei din Basarabia și Bucovina care au fost deportați. Deportarea

sovietică a avut loc după criteriul ideologic al “luptei de clasă.” Cu alte cuvinte, sovieticii aveau drept țintă atât pe cei înstăriți cât și pe membri partidelor “burgheze”: sioniștii, negustorii evrei și membrii evrei al Partidului Liberal și ai Partidului Național Țăranesc. Mai mult, în cursul perioadei comuniste din România au apărut informații despre Holocaust în documente ale partidului, însă aceste referiri fie ignorau intenționat victimele evreiești, fie se refereau la ele indirect, numindu-i “minoritate conlocuitoare.” Iudeo-bolșevismul și iudeo-comunismul, nu sunt, de aceea, concepte care pot evalua, sau măcar aduce clarificări în ce privește comunismul ca mișcare, partid, sau structură politică în România. Ele au reprezentat atunci, așa cum reprezintă și astăzi, concepte ale propagandei antisemite, naționaliste și totalitare.

Holocaustul din România

Guvernul Național-Legionar a ajuns la putere la 14 septembrie 1940 și a avut 15 miniștri numiți de Garda de Fier. La 20 septembrie 1940, membrii Gărzii dețineau deja și pozițiile cheie de prefecți în 45 de județe. Conform apărătorilor lui Antonescu, conducerea Legiunii avea trei obiective în ceea ce-i privea pe evrei: să se răzbune, să instaureze teroarea și să obțină proprietăți. Legionarii au început să-i maltrateze pe evrei – fizic, profesional și economic – imediat după ce au ajuns la guvernare. Cu toate acestea, antisemitismul guvernului Național Legionar reflectă o dispoziție mai largă a societății în acest sens, determinată de realitățile României anilor 1930, iar legislația antisemită impusă de guvernul Național Legionar nu a fost rezultatul direct al presiunii germane.

În toamna anului 1940, între Antonescu și legionari a izbucnit o luptă pentru putere, care a culminat cu rebeliunea legionară și pogromul de la București din ianuarie 1941. Anterior, în aceeași lună, Antonescu se întâlnise cu Hitler și obținuse acordul lui pentru îndepărtarea Legiunii. Zilele dinaintea rebeliunii Gărzii de Fier împotriva lui Antonescu și pogromului din București, care au avut loc simultan, au fost marcate de declarații antisemite extrem de vehemente ale aparatului de propagandă al Legiunii. În timpul pogromului, aproape 2.000 de evrei au fost închiși abuziv și apoi duși în cele 14 celule de tortură ale acestei organizații. În total, 121 de evrei au fost uciși în timpul pogromului de la București. Pe lângă asasinate, legionarii au atacat sinagogile și au devastat case evreiești ajungând să distrugă 1.274 de clădiri comerciale și rezidențiale.

Însă Antonescu a triumfat, armata înnăbușind rebeliunea legionară. Regimul său ulterior, plin de contradicții ideologice și considerabil diferit de alte regimuri fasciste din Europa, rămâne dificil de clasificat. La fel ca alte guverne fasciste, a dizolvat Parlamentul, s-a alăturat puterilor Axei, a emis o legislație antisemită și rasistă și a adoptat “Soluția Finală” în anumite părți ale teritoriului țării. În același timp însă, Antonescu a zdrobit brutal mișcarea românească numită Garda de Fier și i-a denunțat metodele teroriste. Totuși, Antonescu nu a redefinit țelurile naționalismului extremist românesc, ci mai degrabă a încercat să le înfăptuiască. Astfel, filosofia politică a noului regim, metodele sale de conducere și matricea sa ideologic-intelectuală erau distinct românești și nu importate din Germania. Nici în absența legionarilor regimul Antonescu nu a negat moștenirea antisemită a Gărzii de Fier și nu a încetat atacul violent atât împotriva evreilor, cât și a valorilor umaniste.

Ion Antonescu a continuat ceea ce începuse statul Național Legionar: evacuarea evreilor din sate și orașele mici. La 18 iunie 1941, a ordonat ca acești evrei să fie mutați în capitalele de județ și în târguri, iar bărbații evrei între 18 și 60 de ani care locuiau în zona dintre Siret și Prut să fie internați în lagărul de la Târgu Jiu, în sudul României. Până la 31 iulie 1941, numărul evacuaților ajunsese la 40.000 de oameni, ceea ce reprezenta “curățirea” a 441 de sate și orașele. Evreii au fost obligați să poarte un semn distinctiv începând din iulie/august, deși Antonescu a anulat măsura la 9 septembrie 1941. Revocarea nu s-a aplicat însă evreilor din Basarabia, Bucovina și Transnistria, pentru care a fost emis un decret special.

Distrușgerea fizică a evreilor din România – “curățirea terenului” – a început cu pogromul de la Iași. Curățirea terenului era echivalentul românesc al Soluție Finale și avea ca scop lichidarea evreilor din Basarabia, Bucovina și Moldova.

În iunie 1941, în Iași trăiau 45.000 de evrei. Ion Antonescu a dat ordine pentru curățirea Iașului de evrei și a decretat ca orice evreu care va deschide focul asupra soldaților români sau germani să fie eliminat. Armata română și Serviciul Special de Informații (SSI) au pregătit terenul pentru pogromul de la Iași și au oferit pretextul pentru pedepsirea populației evreiești din oraș, iar unitățile armatei germane staționate acolo au asistat autoritățile românești. Documentele oficiale românești îi prezentau pe evreii din Iași ca fiind colaboratori ai “dușmanului sovietic,” justificând astfel actele de represalii.

Cei care au participat la vânătoarea împotriva evreilor lansată în noaptea de 28/29 iunie au fost, în primul rând, poliția din Iași, sprijinită de poliția și unitățile de jandarmerie din

Basarabia. Totuși au existat de asemenea soldați și civili care au luat parte la crime și jafuri. Organizarea pogromului de la Iași a avut la bază cinci elemente: răspândirea unor zvonuri conform cărora evreii ar fi tras în armată; atenționarea locuitorilor români despre ceea ce avea să se întâmple; asigurarea colaborării dintre populație și forțele de securitate; marcarea caselor creștine și, în sfârșit, incitarea elementelor turbulente la omor, viol și jaf. În timpul pogromului, autoritățile române au pierdut controlul evenimentelor, iar orașul a devenit un imens poligon în care soldații români și germani, jandarmii și polițiștii, precum și civilii români – organizați și dezorganizați – vânau evrei, îi jefuiau și îi ucideau. Soldații germani din Iași au fost trimiși să aresteze evrei, dar și ei au comis aceleași atrocități ca și colegii lor români.

După masacre, evreii au fost urcați forțat în două trenuri cu destinații în alte zone ale țării. Până la 150 de evrei (mulți deja răniți) au fost înghesuiți în vagoane de tren cu o capacitate de numai 40 de persoane. Din trenul morții care a plecat de la Iași spre Călărași, în care se aflau probabil circa 5.000 de evrei, numai 1.011 au ajuns la destinație în viață. (Poliția română a numărat 1.258 de cadavre, însă sute de morți au fost aruncați din tren pe drum.) În trenul morții plecat spre Podu Iloaiei au fost încărcăți până la 2.700 de evrei, din care numai 700 au coborât vii. În varianta oficială, autoritățile române au raportat că 1.900 de evrei s-au urcat în tren și “doar” 1.194 au murit. După pogrom, comunitatea evreiască a organizat un recensământ care a stabilit că pieriseră 14.850 evrei. Deși SSI a confirmat moartea a numai 13.266 de evrei, serviciul de recrutare pentru muncă al armatei din Iași a raportat în august 1942 că nu reușea să găsească 13.868 de evrei.

După pogromul de la Iași, Mareșalul Antonescu a dat ordinul ca o parte a evreilor din Basarabia și Bucovina să fie exterminați, restul urmând să fie deportați. A ales jandarmeria și armata pentru a duce la îndeplinire această sarcină. Punerea în practică a ordinului a început la 9 iulie. Jandarmeriei române i s-a ordonat să “curețe terenul” cu câteva zile înainte de 21 iunie 1941, în trei locuri din Moldova: Roman, Fălticeni și Galați. La Roman, inspectorul general al jandarmeriei, Generalul Constantin (Piki) Vasiliu, i-a informat pe jandarmi că misiunea lor este aceea de a extermina pe loc toți evreii din zonele rurale și de a-i închide în ghetouri pe toți cei din zonele urbane.

Armata și jandarmeria româna au executat ulterior mii de evrei bucovineni la Cernăuți, Herța, Siret, Dorneți, Ciudei, Storojineț, Ropcea, Iordănești, Pătrăuți, Panca, Broscăuți,

Stăneștii de Sus, Stăneștii de Jos, Jadova Nouă, Jadova Veche, Costești, Hlinița, Budineț, Cireș Vijnîța și Rostochi-Vijnîța, Zonlachie, Rapujineț și Cotmani. De asemenea, au fost implicate în uciderea în masă a evreilor basarabeni la Hotin, Noua Sulița, Edineți, Pârlita, Bălți, Briceni, Lipcani, Fălești, Mărculești, Florești, Gura-Camenca, Gura-Căinari, Lincăuți, Cepelăuți-Hotin, Climăuți-Soroca, Cetatea Albă, Comova, Griforiefca, Storojineț și Chișinău, și în alte zeci de localități. În același timp, unitățile mobile ucigașe ale *Einsatzgruppe D* ucideau evreii din Bălți, Hotin și Chișinău. Ori de câte ori trupele române jefuiau sau nu reușeau să îndepărteze toate urmele execuțiilor în masă lăsând în schimb cadavrele neîngropate, trupele germane, inclusiv *Einsatzgruppen*, protestau față de “lipsa de planificare” a românilor, dar nu față de crimele propriu-zise.

Spre sfârșitul lui iulie, autoritățile române au început deportarea a zeci de mii de evrei către regiunea de peste Nistru care curând avea să se numească Transnistria. La finele lunii, unități ale armatei române concentraseră aproximativ 25.000 de evrei din Bucovina de Nord și Basarabia lângă satul Coslov de pe malul Nistrului. La 24 iulie, imediat după ce forțele germano-române au intrat în Ucraina, acești evrei au fost trimiși peste râu. Autoritățile militare germane, însă, au început să forțeze întoarcerea coloanelor de evrei înapoi în Basarabia. În replică, Armata a 4-a română și-a instruit unitățile și jandarmeria să-i trimită înapoi pe toți evreii identificați ca întorcându-se din Ucraina. Acest conflict între armata română și cea germană a ajuns până la conducerea ambelor țări, însă germanii și-au atins scopul. Aproximativ 32.000 de evrei au murit în timpul acestor deportări grăbite și între 8.000 și 20.000 au fost omorâți pe malul ucrainean al Nistrului; majoritatea supraviețuitorilor au fost închiși în lagărul de la Vertujeni. Drept urmare, Statul Major de Război român a hotărât că, până la definitivarea statutului teritoriului ucrainean ce urma să fie cedat României, deportările trebuiau să înceteze. De aceea, Ion Antonescu a ordonat înființarea unor lagăre și ghetouri temporare în Basarabia. Până la reluarea deportărilor, autoritățile române au înființat câteva duzini de lagăre și ghetouri, de unde evreii erau apoi evacuați în șapte lagăre mai mari, și au organizat ghetoul din Chișinău. Până la sfârșitul lui august, în aceste ghetouri se aflau deja aproximativ 80.000 de evrei: 10.356 la Secureni; 11.762 la Edineți; 2.634 la Limbenii Noi; 3.072 la Rășcani; 3.253 la Răuțel; 22.969 la Vertujeni; 11.000 la Mărculești; 11.525 la Chișinău și 5.000-6.000 în ghetouri mai mici din sudul Basarabiei.

După aceste deportări și execuții, Ion și Mihai Antonescu au luat decizia de a deporta evreii din sudul Bucovinei. Stenogramele ședințelor de guvern din 25 iunie 1941 și 6 octombrie 1941, stau mărturie acestei decizii, care a avut ca rezultat deportarea a 21.229 de evrei în 1941 și 1942. În ciuda promisiunii făcute lui Wilhelm Filderman la 8 septembrie 1941, că îi va favoriza pe evreii din Regat față de evreii din afara Regatului, Antonescu a ordonat totuși deportarea evreilor din Dorohoi imediat după aceea, urmată de deportarea celor din județele Câmpulung, Suceava și Rădăuți, transmițând valuri de șoc în rândurile comunității evreiești.

La 30 august, statutul Transnistriei a fost în sfârșit definitivat: provincia a fost transferată administrației române, conform promisiunii făcute de Hitler lui Antonescu, iar armata și autoritățile germane au părăsit Transnistria la 19 septembrie 1941. Cu toate acestea, germanii i-au informat pe români că nici evreii din Transnistria și nici cei din lagărele și ghetourile din Basarabia și Bucovina nu puteau fi deportați peste Bug în acel moment. În consecință, au insistat germanii, “Ei trebuie deci să fie concentrați în tabere de muncă și întrebuințați la lucru până când, după terminarea operațiunilor, evacuarea lor spre est va fi posibilă.” Acordul confirma astfel că scopul final era “curățarea” Basarabiei, Bucovinei și Transnistriei de evrei.

La sfârșitul lui august, Antonescu s-a întâlnit cu guvernatorii Basarabiei, Bucovinei și Transnistriei pentru a discuta despre viitoarele deportări. Antonescu a pus responsabilitatea deportării în sarcina Marelui Stat Major și a decis că nu vor fi nici un fel de formalități administrative, nici o listă de deportați, ci numai “grupuri strict numerice.” Astfel, actele evreilor au fost arse la punctele de trecere peste Nistru. Mai mult, jandarmeria a primit instrucțiuni de la Marele Stat Major să execute orice evreu care nu putea ține pasul cu convoaiele, indiferent dacă acest lucru se datora oboselii sau bolii. Deportările au început la 16 septembrie cu evreii din lagărul de la Vertujeni și s-au încheiat până la sfârșitul lui decembrie. Nu a existat nici un amestec german în această operațiune. Coloanele de evrei au traversat Nistrul la Atachi–Moghilev Podolsk, Cosăuți-Iampol, Rezina-Rabnița, Tighina-Tiraspol și Olănești-Iasca. La 6 octombrie, Ion Antonescu a pus guvernul la curent cu planurile sale de epurare etnică a Basarabiei: “În ceea ce privește pe evrei, am luat măsura ca să-i scot definitiv și total din aceste regiuni. Măsura este în curs. Mai am în Basarabia aproximativ 40.000 de evrei, care în câteva zile vor fi trecuți peste Nistru, iar dacă

circumstanțele vor permite, vor fi trecuți dincolo de Urali.” În timpul deportării, sute de evrei au murit de foame, sete, bătaii și tortură; femeile și fetele au fost violate, iar cele care se opuneau au fost ucise; mulți evrei au fost omorâți în timp ce le erau jefuite lucrurile de valoare. Conform rapoartelor oficiale românești 91.845 de evrei au fost deportați din Bucovina, 55.867 din Basarabia și 9.367 din Dorohoi.

Potrivit recensământului sovietic din 1939, populația Transnistriei depășea 3.000.000 de locuitori și era formată mai ales din ucrainieni și ruși, aproximativ 300.000 de moldoveni (români), 331.000 de evrei și 125.000 de germani. Gheorghe Alexianu, un bine cunoscut antisemit, conducea administrația Transnistriei. Inițial, armata română a fost cea responsabilă pentru represaliile, închiderea și persecutarea evreilor români și locali, dar mai târziu această sarcină a fost preluată de jandarmii români și de poliția ucrainiană. Din cei minimum 150.000 de evrei români deportați în Transnistria numai 47.000 mai erau în viață în toamna lui 1943. Internați în ghetouri și uneori în lagăre (ca de pildă infamul lagăr al morții Peciora), ei au căzut victimă epidemiilor, în special tifosului, sau execuțiilor. Autoritățile române nu și-au asumat nici o răspundere pentru subzistența evreilor, nici în timpul deportării și nici în lagăre sau ghetouri. Foamea, maltratarea, umilința și munca forțată constituiau viața zilnică a acestor deportați.

Conform rapoartelor guvernamentale românești, dintre cei 331.000 de evrei ucrainieni numărați în recensământul din 1939, cel puțin 150.000 și poate chiar peste 200.000 erau încă în viață în Transnistria după retragerea Armatei Roșii, inclusiv până la 90.000 în județul Odessa. Evreii locali erau de asemenea identificați în scopul închiderii în ghetouri și lagăre. De pildă, la 3 septembrie 1941, prefectul județului Balta a acordat “tuturor jidanilor” trei zile pentru a se muta în ghetou, care consta în fapt din numai patru străzi. El a impus obligativitatea muncii forțate pentru toți evreii cu vârsta cuprinsă între 14 și 60 de ani, și le-a ordonat acestora să poarte însemne galbene.

La începutul lui octombrie 1941, Ion Antonescu a ordonat jefuirea și deportarea peste Bug a evreilor locali, precum și a unora dintre evreii români. Jandarmii au jefuit fiecare convoi și au violat femeile și fetele. Bande de ucraineni au atacat la rândul lor convoaiele evreiești – ucigând, furând și uneori chiar dezbrăcând la piele sute de evrei și lăsându-i să moară înghețați. Comandanții convoaielor nu răspundeau pentru viața evreilor, ci doar pentru transferul lor. Voluntari ucraineni (numiți mai târziu poliția ucraineană) însoțeau convoaiele,

demonstrând o cruzime chiar mai mare decât a jandarmilor. Necunoscând zona, jandarmii se bazau pe acești voluntari, încredințându-le sarcini parțiale de escortă și pază. Transferul evreilor către Bug, în convoaie de mii de oameni, a continuat în grabă în octombrie, noiembrie și decembrie 1941, într-o dezordine totală. Mii de evrei au fost lăsați în orașe și sate care nu fuseseră desemnate pentru a găzdui ghetouri sau lagăre temporare. La 9 noiembrie, inspectorul general al jandarmeriei raporta Conducătorului că prima etapă a deportărilor din Basarabia și Bucovina se finalizase: 108.002 evrei fuseseră mutați în trei zone pe malul Bugului: 47.545 în nord, la Mitki, Peciora și Rogozna; 30.981 în centru, la Obodovca și Balanovca și 29.476 la Bobric, Krivoie-Ozero și Bogdanovca.

De la sfârșitul lui decembrie 1941 și până în mai 1942, multe mii de evrei români și locali au fost uciși în județul Golta, lângă Bug, locația celor mai mari trei lagăre de exterminare – Bogdanovca, Domanovca și Acmețca, precum și a unei duzini de lagăre mai mici. Aproximativ 10.000 de evrei locali, 30.000 din Basarabia (în special din ghetoul din Chișinău) și 65.000-70.000 din Odessa și județele din sudul Transnistriei erau închiși în aceste lagăre. Lt. Col. Modest Isopescu, prefectul județului Golta, a estimat că 52.000 de evrei trăiau la Bogdanovca și aproximativ 20.000 la Domanovca. Unii erau înghesuiți în grajduri (nu existau mai mult de 50 de grajduri), cocini și barăci, în timp ce alții stăteau afară, răspândiți de-a lungul a trei kilometri pe malul vestic al Bugului. Silozurile erau pline de cadavre, iar vii și morții erau înghesuiți împreună în grajduri și barăci, în frigul de moarte al iernii.

Antonescu a permis uciderea a peste 70.000 de evrei supraviețuitori, la Bogdanovca și apoi la Domanovca. În cadrul ședinței de guvern din 16 decembrie, Antonescu a fost informat de către Alexianu că 85.000 de evrei aveau tifos și i-a explicat că dacă nu sunt dezinfectați vor infecta pe toată lumea. Recomandarea lui Antonescu a fost scurtă: “Lasă-i să moară.” Temându-se la rândul lor de o epidemie de tifos, autoritățile naziste de peste Bug doreau în mod clar ca românii să rezolve “problema evreiască” și încurajau execuțiile. Astfel, polițiștii ucrainieni aduși din județul Golta, ajutați de jandarmii locali, au împușcat aproximativ 48.000 de evrei la Bogdanovca. Apoi o echipă de 200 de evrei tineri care fuseseră selecționați pentru această sarcină (cei mai mulți fiind ulterior împușcați la rândul lor) au ars imediat cadavrele. La Domanovca erau aproximativ 20.000 de evrei din Odessa și din împrejurimi. Între 10 ianuarie și 18 martie 1942, poliția locală ucrainiană și jandarmii români au ucis 18.000 dintre ei. Acmețca era de fapt o mare fermă de porci de lângă Bug, aleasă la începutul lui martie

1942 pentru a-i cuprinde pe evreii care nu puteau munci sau îndeplini vreo utilitate, inclusiv bătrânii și copiii. Principalul scop al lagărului era exterminarea prin izolare. Hrana era absolut insuficientă, însă foamea nu era singurul ucigaș la Acmețca. Majoritatea prizonierilor au contactat febră tifoidă, dizenterie, tetanos și malarie. Nu li s-a acordat nici un tratament medical. Din cei aproximativ 4.000 de evrei trimiși în lagăr inițial, numai câteva sute mai erau în viață în mai 1942.

Trupele române au intrat în Odessa la 16 octombrie 1941. Din 18 octombrie 1941 și până la mijlocul lui martie 1942, militarii români din Odessa, ajutați de jandarmi și poliție, au ucis cel puțin 25.000 de evrei și au deportat peste 35.000. În seara zilei de 22 octombrie, aripa centrală și cea dreaptă a Cartierului general al armatei române a explodat, omorând 16 ofițeri români (inclusiv pe comandantul militar al orașului, Generalul Ion Glogojanu), 4 ofițeri de marină germani, 46 de alți membri ai armatei române și câțiva civili. La ordinul lui Antonescu, care a cerut “acțiuni represive imediate, inclusiv lichidarea a 18.000 de evrei din ghetouri și spânzurarea în piețele orașului a cel puțin 100 de evrei pentru fiecare sector regimental,” evreii au fost aliniați și aduși la locurile de execuție de către armata română, jandarmerie și poliție. Aproximativ 22.000 de evrei de toate vârstele au fost înghesuiți în nouă depozite din Dalnic, o suburbie a Odesei, operație care a continuat și în timpul nopții de 23 octombrie. Evreii au fost mitraliați, arși de vii sau aruncați în aer. Majoritatea supraviețuitorilor au fost deportați. Imense coloane de deportați evrei au fost trimise pe jos către Berezovca și Bogdanovca. La începutul anului 1942, 35.000 de evrei au fost deportați la Berezovca și Veselinovo cu trenul, în condiții foarte grele. Atât la Veselinovo cât și la Berezovca, jandarmii români i-au redirecționat către lagăre improvizate în satele germane din regiunea Berezovca.

Transnistria avea cea mai mare concentrare de *Volksdeutschen*, sau etnici germani, din Ucraina, cu peste 40 de sate germane a căror populație depășea 1.000 fiecare. Statutul comunităților germane din Transnistria a fost negociat la București și Odessa. În cele din urmă, guvernul român a recunoscut autonomia *Volksdeutsche* care trăiau în satele germane din Transnistria, în zona Bugului. La începutul lui aprilie 1942, 28.000 de evrei din Odessa transportați în satele germane din Transnistria de către jandarmeria română fuseseră exterminați de *Selbstschutz*, unitățile ucigașe ale etnicilor germani organizate de SS. Antonescu a fost informat despre aceste masacre: în mai 1942, Statul Major al Armatei l-a

întrebat pe Conducător dacă polițiștii germani au permisiunea să împuște mii de evrei în județul Berezovca și să le ardă cadavrele. Antonescu a răspuns: “nu este responsabilitatea Marelui Stat Major să se ocupe de astfel de probleme.” Într-un alt exemplu de cooperare, autoritățile române au predat mii de evrei locali și români germanilor de peste Bug pentru a construi drumuri. Majoritatea acestor evrei au fost împușcați.

Cu excepția a 17.000 de evrei considerați a fi “folositori” economiei naționale sau având anumite privilegii, regimul Antonescu a fost de acord în vara lui 1942 să deporteze întreaga minoritate evreiască a României – 292.149 de oameni, conform unui recensământ din mai 1942 – în lagărul morții de la Belzec. La sfârșitul lui septembrie 1942, Mihai Antonescu s-a întâlnit cu Hitler, Ribbentrop și câțiva comandanți ai armatei germane la Vijnîța, pentru a-i cere lui Hitler retrocedarea Transilvaniei de Nord și completarea dotării diviziilor românești cu arme. Toate cererile lui au fost respinse, cu excepția unei promisiuni personale din partea lui Hitler, care garanta granițele din acel moment ale României. Ribbentrop i-a cerut lui Mihai Antonescu să-și onoreze angajamentul dat în scris lui Richter, emisarul lui Eichmann în România – să-i predea Germaniei pe evreii români. Suspendarea planului nu era rezultatul vreunui sentiment uman latent, ci al realizării faptului că interesele germane și cele românești nu mai coincideau: armata română se afla într-o poziție dificilă la Stalingrad, iar Hitler nu avea de gând să retrocedeze vreodată României Transilvania de Nord.

Pe lângă evreii din Basarabia, Bucovina, Moldova și cei locali din Transnistria, chiar și evreii români care locuiau în străinătate au avut de suferit de pe urma politicilor lui Antonescu. Conform convențiilor internaționale, consulatele românești trebuiau să-i protejeze pe cetățenii români aflați în străinătate, indiferent de “naționalitatea” lor. În mai 1941 această protecție a fost retrasă evreilor a căror cetățenie fusese “revizuită” precum și celor născuți în Basarabia și Bucovina de Nord (pe atunci parte din URSS); în vara lui 1942 România a revenit asupra deciziei și i-a tratat din nou pe evreii născuți în Basarabia și Bucovina ca cetățeni ai săi. Ministerul de Externe German a afirmat de câteva ori în vara lui 1942 că Ion Antonescu “convenise cu Ambasadorul von Killinger ca cetățenii români de origine evreiască din Germania și teritoriile ocupate să fie tratați la fel ca evreii germani.” Rezultatul direct al aprobării a fost deportarea a aproape 1.600 de cetățeni români de origine evreiască ce locuiau în Germania și Austria; a unui număr necunoscut din Boemia, Moravia, Polonia și Olanda ocupate și 3.000 din Franța. Majoritatea au pierit în lagăre de concentrare. Politica guvernului

român privind protecția evreilor români din străinătate s-a schimbat la sfârșitul primăverii lui 1943. România a început să-i protejeze pe evreii români care locuiau în străinătate. Se estimează că peste 4.000 de evrei români din Franța au supraviețuit ca urmare a unor astfel de intervenții diplomatice.

Un alt aspect al Holocaustului din România a fost munca forțată. În total, 84.042 de evrei, cu vârste între 18 și 50 de ani, au fost înregistrați pentru a presta muncă forțată. Unora li s-a ordonat să muncească în propriile orașe, în timp ce alții au trebuit să muncească în lagăre de muncă pe șantiere și pe câmp, sub supraveghere militară. Condițiile de muncă și de viață în aceste lagăre erau groaznice; asistența medicală era insuficientă, iar igiena precară. Bolnavii și schilozii erau uneori forțați să muncească, și cum “mobilizarea” fusese făcută în grabă și cu puțină organizare birocratică, mulți muncitori au rămas îmbrăcați în hainele de vară până în decembrie 1941, când lagărele de muncă au fost temporar închise. În unele lagăre evreii au fost nevoiți să-și cumpere singuri uneltele și să-și plătească propria hrană. Mulți s-au îmbolnăvit grav sau au fost schilodiți și zeci, chiar sute, au pierit. În schimbul unei răscumpărări oficiale, evreii declarați “folositori” economiei erau scutiți de munca forțată și lăsați să-și păstreze slujbele. Aceasta a dus la crearea unei culturi a mitei în sistemul administrativ și militar românesc, care contrasta violent cu linia dură a regimului.

Date statistice. În 1930, în România Mare locuiau 756.930 evrei. Ei reprezentau 4,2% din cele 18 milioane de locuitori ai țării. Până în 1940 ceva mai puțin de 800.000 de evrei locuiau în România, conform directorului general al Institutului Central de Statistică din România. La sfârșitul lui august 1941, jandarmeria română a numărat 55.887 de evrei rămași în Basarabia și Bucovina. Dar au existat și evrei care nu au fost luați în calcul.

Un raport al comisiei de investigare a “neregulilor” din ghetoul din Chișinău din decembrie 1941 confirma numărul evreilor din Basarabia (55.867 evrei, fără județul Hotin) și menționa în plus 25.000 de alți evrei “care au murit de moarte naturală, au scăpat sau au fost împușcați.” Numărul total al evreilor care se aflau acolo se ridica, deci, la aproximativ 80.000. Până la sfârșitul lui iulie 1941, înainte de capitularea oficială a Transnistriei în fața administrației românești, soldații și jandarmii români concentraseră zeci de mii de evrei în nordul Basarabiei și începuseră să-i forțeze să părăsească Basarabia traversând Nistrul, împușcând sute din ei și aruncându-le cadavrele în râu. Aproape 32.000 de evrei au fost forțați să traverseze Nistrul până la sfârșitul lui iulie/începutul lui august 1941. Această cifră rezultă

din diverse rapoarte și ordine pe care le-au primit jandarmii pentru a preveni întoarcerea lor în Basarabia. Din cei aproximativ 32.000, doar 12.600 au scăpat; ei au fost ulterior împinși înapoi din Ucraina în Basarabia, prin Cosăuți, și internați în lagărul de la Vertujeni. Cel puțin 8.000 și până la 20.000 de evrei au fost omorâți pe malul ucrainian al Nistrului de către soldații germani și români. Astfel, încă 32.000 de evrei trebuie adăugați celor aproximativ 80.000 găsiți în Basarabia de armata română. Asta înseamnă că 112.000 de evrei trăiau în Basarabia în momentul ocupării ei. Dar această cifră este incompletă. În Ucraina, la 16 august 1941, armata germană capturase cel puțin 11.000 de evrei care încercau să fugă în Rusia. Rezultă că la începutul ocupației românești a Basarabiei, acolo se aflau cel puțin 122.000 de evrei. Conform unui raport din 9 aprilie 1942 al guvernatorului Bucovinei, înaintea deportărilor acolo trăiau 103.172 evrei, iar în Dorohoi erau 11.923. În total, 170.962 evrei trăiau în Bucovina și Basarabia la începutul deportărilor și după implementarea ordinului de curățire a terenului.

Numărul exact al evreilor uciși în lagărele de tranzit din Basarabia și Bucovina și în timpul deportărilor în Transnistria între începutul lui iulie și sfârșitul lui august 1941 rămâne necunoscut, așa cum rămâne și numărul evreilor care au reușit să fugă în Uniunea Sovietică. Ceea ce se știe din documentele guvernamentale este că majoritatea evreilor din satele și orașele din sudul Bucovinei și din Basarabia au fost uciși de unități ale armatei române și de o parte semnificativă a populației locale. La fel, se știe că *Einsatzgruppe D* a omorât mii de evrei în Cernăuți și Basarabia. Singurele cifre despre numărul evreilor uciși sunt cele menționate în documentele românești: până la 25.000 în Basarabia și până la 20.000 în timpul “deportărilor grăbite.” În plus, salvatorul Traian Popovici se referă la aproximativ 15.000 de evrei omorâți în satele și orașele din Bucovina de Nord. Peste 45.000 și foarte probabil aproape 60.000 de evrei au fost omorâți în Basarabia și Bucovina.

În 1941 au fost deportați 147.712 de evrei, conform rapoartelor guvernatorilor Bucovinei și Basarabiei către Ministerul pentru Administrarea Bucovinei, Basarabiei și Transnistriei (CBBT). Dintre ei, 91.845 erau din Bucovina (inclusiv din regiunile Hotin și Dorohoi) și 55.867 din Basarabia. Este posibil ca numărul real să fie mai mare. Raportul din 15 decembrie 1941 al Gen. C. Z. Vasiliu, inspector-general al jandarmeriei, menționa că 108.002 evrei din Basarabia și Bucovina au fost deportați în trei județe din estul Transnistriei, pe malul Bugului: 47.545 au fost internați în Tulcin; 30.981 în Balta și 29.476 în Golta. La 24

decembrie 1941, SSI i-a raportat lui Antonescu că în vestul Transnistriei se aflau 56.000 de evrei din Basarabia și Bucovina și un număr mai mic de evrei în alte județe. Aceste două rapoarte sugerează că în decembrie 1941 erau cel puțin 164.000 de evrei români în Transnistria. La această cifră trebuie adăugați 6.737 evrei deportați în 1942 – 4.290 din Bucovina, 231 din Basarabia și 2.216 din Regat și sudul Transilvaniei. După deportare, doar 17.159 evrei rămăseseră în Bucovina (excluzând regiunea Dorohoi), din care 16.794 trăiau în Cernăuți. Împreună cu evreii din Dorohoi aceștia formau o populație evreiască de 19.475 oameni. Numărul total al deportaților evrei din Basarabia, Bucovina, Dorohoi și Regat a fost între 154.449 (147.712 plus 6.737) și 170.737 (164.000 plus 6.737) de oameni.

La 15 noiembrie 1943, un raport oficial trimis Președinției Consiliului de Miniștri al guvernului român menționa că 49.927 de evrei erau în viață în Transnistria, din care 6.425 erau originari din Regat. Concluzia care se poate trage de aici este că până la 15 noiembrie 1943, între 104.522 și 120.810 cetățeni români de origine evreiască au murit în Transnistria.

Pe lângă evreii români deportați în Transnistria existau deja acolo, conform recensământului sovietic din 1939, 331.000 evrei locali, din care 200.961 locuiau în Odessa. Autoritățile de ocupație românești au găsit între 150.000 și 200.000 de evrei în Transnistria. Conform surselor românești și sovietice, până la 25.000 de evrei au fost împușcați, spânzurați sau arși de vii în Odessa. Autoritățile sovietice au raportat că dezgropaseră 22.000 de cadavre numai în Dalnic. În plus, și în alte părți au fost evrei împușcați pe stradă, care pot fi adăugați acestei cifre. Potrivit prefectului din Golta, aproximativ 10.000 de evrei locali au fost omorâți în acest județ la începutul lui noiembrie 1941, înainte de înființarea lagărului Bogdanovca.

În ianuarie și februarie 1942, între 33.000 și 35.000 de evrei au fost deportați cu trenul de la Odessa la Berezovca. Dintre ei, 28.000 au fost executați de SS. Mii de evrei (posibil în jur de 30.000) din orașul și județul Odessa au fost duși în marș forțat la Bogdanovca la sfârșitul lui 1941. 32.433 de evrei “evacuați din Transnistria” au fost probabil deportați în Golta și lichidați acolo.

Conform documentației germane, mărturiilor supraviețuitorilor și dosarelor proceselor românești, 75.000 de evrei, majoritatea locali, au fost uciși la Bogdanovca, Domanovca și Acmețca la sfârșitul lui 1941 și începutul lui 1942. În septembrie 1942 secretarul general al guvernământului din Transnistria a recunoscut că 65.000 de evrei locali “dispăruseră” (termenul codificat pentru “fuseseră uciși”) din raionul Odessa. În plus, conform unui raport

românesc, 14.500 evrei locali din Transnistria au fost forțați să treacă peste Bug, unde au fost omorâți de germani. După estimările autorităților sovietice, 150.038 evrei au fost uciși în județele Golta și Berezovca. La 1 noiembrie 1943, Statul Major al Armatei a 3-a a înregistrat un număr de 70.770 de evrei care trăiau în Transnistria, din care 20.029 erau locali. Pe baza acestor cifre se poate trage concluzia că între 115.000 și 180.000 de evrei locali au fost uciși sau au pierit în Transnistria. La sfârșitul ocupației românești, mai rămăseseră în Transnistria numai 20.000 de evrei locali. Cel puțin 15.000 de evrei din Regat au pierit în timpul Holocaustului.

Astfel, numărul total al evreilor români și ucrainieni care au pierit în teritoriile aflate sub administrație românească este între 280.000 și 380.000 de evrei.

Excluderea evreilor din societatea românească

în timpul regimului Antonescu:

Legislația antisemită, românizarea și exproprierea

Legislația antievreiască și măsurile administrative luate de regimurile conduse de Ion Antonescu – cu și fără Mișcarea național legionară – sunt caracteristice unei politici extremiste și totalitare față de un grup etnic minoritar. Politica de românizare a demonstrat clar intenția de a restructura etnic societatea românească în avantajul exclusiv al românilor. Accentul pus pe argumentele legate de “sânge” trădează caracterul structural rasist al regimului, iar legile de urgență și prezentarea evreilor ca dușmani interni au creat baza pentru represiunea pe scară largă a minorității evreiești și legitimarea acestei represiuni ca un adevărat război. Având în vedere importanța specială acordată legislației antievreiești, este clar că așa-numita “problemă evreiască” a fost una dintre preocupările majore ale Mareșalului și ale anturajului său. Regimul Antonescu a utilizat metode rasiste și discriminatorii împotriva evreilor, care au dus la segregarea lor legală și politică de restul populației; evreii au fost scoși în afara legii, care în mod normal garantează siguranța zilnică a oricărui cetățean într-un stat modern.

“Naționalismul integral,” sau procesul de omogenizare etnică, a constituit baza programului de românizare adoptat de Antonescu. Legislația antievreiască a fost instrumentul esențial pentru înfăptuirea procesului de românizare. Conform aprecierii lui Mihai Antonescu, aplicarea acestei legislații a contribuit la “scuturarea proprietății românești de vâscul străin și

înlăturarea rolului covârșitor al evreilor din viața economică.” Preconizată de Mareșal încă din septembrie 1940, românizarea a fost prezentată ca o “reformă național-socială” de anvergură, care avea să dureze și după îndepărtarea Legiunii de la guvernare de către Antonescu. Pentru a evita un colaps economic, Antonescu a gândit românizarea ca un proces treptat, în etape, spre deosebire de abordarea brutală și coruptă a Gărzii de Fier.

Primul decret-lege care consacra noul statut juridic al evreilor din România a fost semnat la 8 august 1940 de Regele Carol II, de Ion Gigurtu, președintele Consiliului de Miniștri și de I. V. Gruia, ministrul Justiției și profesor de drept la Universitatea din București. Acest decret introducea o distincție juridică între “românii de sânge” și “cetățenii români.” Accentuarea semnificației “sângelui” și “rasei” pentru națiune și stat a constituit un principiu de bază al viziunii naziste asupra lumii. Pe baza acestor considerații generale, legea reglementa statutul legal al evreilor din România în privința participării lor la viața spirituală, politică și economică. Nu încerca să îi priveze pe toți evreii de cetățenie, întrucât în noul context cetățenia română era irelevantă. Legea din 8 august 1940 împărțea evreii în trei categorii, în funcție de data când obținuseră cetățenia română și de statutul militar al fiecăruia. Această lege interzicea evreilor din prima și cea de-a treia categorie (evreii aparținând celei de-a doua categorii erau veterani ai războaielor României și descendenții lor) practicarea unei serii de profesii și deținerea de proprietăți. Legea definea calitatea de evreu prin criteriul “sângelui” și al ritului: era considerat a fi evreu acela care practica iudaismul sau era născut din părinți de credință iudaică – chiar dacă cel în cauză se convertise la creștinism sau era ateu. Putea fi considerat creștin numai acela ai cărui părinți se convertiseră la creștinism înaintea nașterii sale.

Deși ostile Dictaturii Regale, regimurile Antonescu nu au abrogat această lege din 1940. Din contră, i-au folosit principiile ca bază ideologică pentru propriile legi antievreiești, cu mențiunea că Antonescu a modificat substanțial definiția evreului. De pildă, noul regim considera evreu pe cel care avea cel puțin un părinte evreu, indiferent dacă acel părinte se convertise la creștinism la nașterea copilului, întrucât “taina botezului nu putea să schimbe destinul sângelui mozaic.” Evreii nu erau pedepsiți pentru ceea ce făcuseră, ci pentru că erau evrei. Evreitatea însăși era semnul inferiorității și apartenența la ea era incriminată. Scopul guvernului era să apere “sângele românesc” de “sângele evreiesc.” Pentru a atinge acest scop, regimurile Antonescu au interzis căsătoriile între “românii de sânge” și cei pe care îi definea

ca “evrei,” precum și convertirea evreilor la creștinism. Procesul de românizare a început cu exproprierea proprietăților evreiești rurale. Ceea ce deosebea legislația antonesciană privind proprietatea rurală (legile din 4 octombrie 1940, 12 noiembrie 1940 și 4 mai 1941) de legea Gigurtu din 8 august 1940 era faptul că aceasta din urmă permitea proprietarilor evrei de pământ să-l vândă românilor de sânge, statul român având drept de preempțiune în cazul unor oferte multiple. Aceste legi interziceau evreilor să dobândească sau să dețină orice formă de proprietate rurală pe teritoriul României. Alături de evacuarea în orașe a evreilor care trăiau la țară, exproprierea proprietăților rurale evreiești a asigurat românizarea completă a satelor românești. Drept urmare a aplicării acestor legi, statul român a devenit proprietarul a 40.035 hectare de pământ, 47.455 hectare de pădure și a 323 de mori de cereale și fabrici de bere precum, și al altor utilaje industriale.

Regimul Antonescu a adoptat o lege specială la 3 septembrie 1941, prin care naționaliza proprietățile evreiești din Basarabia și Bucovina de Nord “fără somație și alte formalități” în ce privea proprietățile evreiești situate în teritoriile controlate de armata română după intrarea României în război la 22 iunie 1941. În acest fel, statul român a devenit proprietarul a 27.091 hectare de teren arabil. Proprietățile evreilor deportați în Transnistria au fost declarate abandonate prin lege și predate Centrului Național de Românizare (CNR), o instituție specializată subordonată direct Președinției Consiliului de Miniștri, care servea la centralizarea tuturor activităților de românizare și la structurarea birocratică a supravegherii exproprierii, administrării și lichidării proprietăților astfel expropriate.

Regimul Antonescu nu a adoptat o lege cuprinzătoare pentru exproprierea întreprinderilor industriale și comerciale evreiești din Vechiul Regat și sudul Transilvaniei întrucât românizarea comerțului și industriei nu se putea face peste noapte. Strategii românizării au gândit procesul în etape, cu pregătirea “elementului românesc” pentru locurile din economie de unde urmau să fie scoși evreii și crearea capitalului necesar funcționării întreprinderilor preluate și abia apoi înlocuirea evreilor. Pentru a-și atinge acest scop, guvernul a elaborat un inventar al proprietăților comerciale și industriale evreiești și a creat un mecanism de control al capitalului rulant și fix al întreprinderilor evreiești. Apoi, prin decretul-lege nr.3361 (din 5 octombrie 1940), guvernul a numit comisari de românizare care să reglementeze economia. Aceasta a marcat începutul controlului total al guvernului asupra întreprinderilor evreiești. Majoritatea acestor comisari de românizare erau legionari, iar

sistemul a devenit unul abuziv, caracterizat prin șantaj și furt. Legionarii au ocupat numeroase întreprinderi evreiești sub amenințarea cu arma și i-au forțat pe proprietari să semneze pentru “transferul de proprietate.” Datele statistice oficiale privind teritoriul românesc (exceptând Bucureștiul) arată că proprietăți evreiești valorând un miliard de lei au fost vândute pentru 216 milioane de lei, din care numai 52 milioane au fost plătite de fapt. Jafurile legionarilor au produs proprietăților evreiești pagube de 380 milioane de lei.

Drept urmare, comisarii de românizare au fost înlocuiți cu funcționari publici din Ministerul Economiei Naționale la 18 ianuarie 1941. După îndepărtarea legionarilor de la putere în ianuarie 1941, proprietatea preluată de la evrei a fost transferată Camerei de Comerț ca parte a procesului de românizare, în loc să fie restituită proprietarilor. Legionarii care puteau demonstra că dobândiseră proprietăți evreiești conform normelor în vigoare, rămâneau proprietarii lor de drept.

Decretul-lege nr.51 (din 20 ianuarie 1942) a instituit controlul guvernamental asupra consiliilor de administrație. Controlori speciali supervizau românizarea capitalului, a forței de muncă și a distribuției acestuia la nivelul fiecărei întreprinderi. Fiecare întreprindere evreiască a fost astfel afectată. Legea din 3 martie 1941 viza exproprierea capitalului evreiesc și impunea înregistrarea acțiunilor pe numele proprietarului, ceea ce facilita confiscarea acțiunilor deținute de evrei. Unul din scopurile principale ale guvernului Antonescu era împiedicarea dezvoltării capitalului evreiesc și străin (cu excepția capitalului german și italian) și creșterea capitalului etnicilor români. Din cauza numeroaselor măsuri restrictive în vigoare, majoritatea întreprinderilor evreiești (15.987 din 20.140) au fost închise de proprietarii lor sau din oficiu de către Camera de Comerț între 6 septembrie 1940 și 1 iunie 1943. Sute de afaceri evreiești au fost vândute unor proprietari români între decembrie 1941 și iulie 1942. În general, vânzările au fost dezavantajoase pentru evrei, care au fost nevoiți să vândă afaceri înfloritoare la prețuri de nimic.

Proprietățile imobiliare evreiești din orașe au fost naționalizate prin lege la 28 martie 1941. Obiectivul declarat al acestei legi era consolidarea unei clase de mijloc românești din punct de vedere etnic. Spre deosebire de naționalizarea proprietăților rurale evreiești, care nu permitea nici o excepție, această lege excepta câteva categorii de evrei: evreii naturalizați prin acte individuale ale Parlamentului până la 15 august 1916; evreii veterani de război decorați; orfanii de război care fuseseră botezați creștini cu 20 de ani înainte, dacă erau căsătoriți cu

etnici români; evreii botezați creștini cu peste 30 de ani înainte precum și descendenții categoriilor precedente. Aceste excepții urmau să fie acordate de la caz la caz de către Consiliul de Miniștri. Evreii cărora legea li se aplica erau obligați să-și transfere proprietățile către CNR. Proprietatea trebuia să fie neipotecată și liberă de orice sarcini. În schimb, CNR urma să ramburseze banii cu o dobândă de 3%; însă plata acestei rambursări a fost amânată până la sfârșitul războiului.

Ca urmare a aplicării acestei legi, 75.385 de apartamente evaluate la 50 miliarde lei au fost românzate până în decembrie 1943. Între 14 iulie 1942 și 23 august 1944, regimul Antonescu a expropriat 1.042 clădiri comunitare evreiești, inclusiv temple, sinagogi, case de rugăciune, școli, spitale și clinici, orfelinate, cimitire, băi rituale, clădiri administrative și reședințe ale rabinilor. Aceste sarcini complexe necesitau un cadru instituțional adecvat, care a fost oferit de cooperarea dintre Ministerul Economiei Naționale, Ministerul Muncii și Ocrotirilor Sociale și Ministerul de Interne. În plus, guvernul a creat instituții speciale, precum Direcția Românzării, Colonizării și Inventarului și Centrul Național de Românzare. CNR era o instituție represivă care acționa împotriva evreilor cu metode polițienești. Aceasta folosea serviciile unor informatori plătiți și manifesta o putere discreționară în ce privea proprietățile evreiești. CNR a realizat profituri enorme pentru guvern (aproximativ două miliarde de lei pe an) din închirierea proprietăților evreiești naționalizate sau din lichidarea lor prin vânzare. Valoarea totală a acestor proprietăți (inclusiv proprietățile smulse cu forța, care au fost ulterior sancționate de către judiciar și executiv) se ridica la aproximativ 100 miliarde lei.

Excluderea evreilor din diferite domenii de activitate a început în 1937, odată cu instaurarea guvernului Goga; însă procesul a devenit atotcuprinzător în perioada regimurilor Antonescu, când evreii au fost excluși din toate domeniile de activitate. Actorii dramatici și lirici au fost primii afectați de discriminarea legalizată. La 8 septembrie 1940, Ministerul Cultelor a emis Decizia nr.42181, care prevedea că toate teatrele și operele de stat și particulare erau obligate să-i concedieze pe toți actorii și cântăreții evrei. Un decret ulterior le-a permis acestora să fie angajați de teatrele particulare evreiești. Noile legi au început apoi să vizeze și celelalte profesii. De pildă, evreilor le era interzis să practice profesiile de farmacist sau avocat. Una din cele mai severe legi împotriva dreptului la muncă al evreilor a fost decretul-lege nr.3825 (din 15 noiembrie 1940), care obliga toate întreprinderile să-și

concedieze angajații evrei, cu foarte puține excepții, până la 31 decembrie 1941. Conform unui raport din 13 iunie 1943 al Departmentului Muncii privind românizarea forței de muncă, numărul angajaților evrei a scăzut de la 28.225 la 16 noiembrie 1940 la doar 6.506 la 1 martie 1943.

Și medicilor evrei li s-a interzis practicarea profesiei, (cu excepția tratării pacienților evrei), publicarea de studii în reviste de specialitate și calitatea de membri în instituții de cercetare. Toți medicii evrei care încă mai puteau să-și practice meseria trebuiau să poarte o emblemă și o ștampilă care să-i identifice ca evrei. Mai mult, nici doctorii neevrei cu soți/i evrei/ce nu mai aveau dreptul să-și practice profesia. În plus, dacă se îmbolnăveau, evreii nu puteau fi internați într-un spital românesc sau tratați de medici români. La 2 februarie 1942, Asociația inginerilor români a decis să retragă permisele de practică inginerilor evrei. Aceeași soartă au avut-o mai târziu arhitecții evrei precum și membrii evrei ai sindicatelor și ale altor asociații profesionale. Meșteșugarii și ucenicii au fost și ei excluși de pe piața de muncă, interzicându-li-se să practice orice meserie calificată. O serie de restricții au fost impuse, de asemenea, libertății negustorilor evrei. Cărțile scrise de autori evrei și discurile cu muzică scrisă de compozitori evrei au fost interzise în bibliotecile și librăriile publice.

Decretul-lege nr.3438 din 11 octombrie 1940 a exclus elevii, profesorii și administratorii evrei de la toate nivelele sistemului educațional. Nici unui elev evreu nu i se permitea să urmeze o școală românească decât dacă era urmașul direct, creștinat, al unui veteran decorat, invalid sau mort al războiului de independență; veteran invalid sau decorat al războiului din 1916-1918; sau descendent al categoriilor menționate, în cazul în care s-a convertit la creștinism până la 9 august 1940. Chiar și acești elevi au fost exmatriculați din școlile publice câteva săptămâni mai târziu. Sub presiunea reprezentanților Sfântului Scaun la București, în februarie 1941 Antonescu a permis elevilor evrei convertiți la creștinism să urmeze cursurile unor școli confesionale (majoritatea catolice). De asemenea, a permis elevilor creștini cu un singur părinte evreu să urmeze școli particulare neevreiești. Pe de altă parte, însă, a ordonat ca originea etnică să fie menționată pe actele de absolvire, urmând ca absolvenții evrei să fie supuși prevederilor legale aplicabile evreilor. În aceste circumstanțe a fost creat un sistem educațional evreiesc paralel, care însă a fost în cele din urmă subminat prin rechiziționarea și ulterioara naționalizare a clădirilor unora dintre școlile evreiești și obligarea prin lege a tuturor elevilor evrei de peste 15 ani să intre în detașamentele de muncă.

Deși evreii încă mai aveau drept de vot în timpul Dictaturii Regale, acest drept le-a fost retras de Antonescu. În decembrie 1940, Antonescu a adoptat o lege care îi excludea pe evrei de la efectuarea serviciului militar și de la obligațiile de pregătire pre-militare în schimbul unor taxe militare, prestării unor munci, sau ambelor variante, lege valabilă pentru toți bărbații evrei între 18 și 50 de ani (în multe cazuri s-au făcut abuzuri în ce privește aceste limite de vârstă). Folosind pretextul că nu erau nevoiți să-și riște viața în luptă, guvernul le-a cerut evreilor să aducă contribuții în bani și bunuri, care le depășeau cu mult resursele. Și cei considerați necorespunzători fizic pentru serviciul militar plăteau taxele militare. Statul Major al Armatei a dat instrucțiuni de lucru tuturor evreilor înrolați în detașamentele de muncă. Acești muncitori erau supuși rigorilor Codului militar dar purtau propriile lor haine civile precum și banderola galbenă cu numele centrului de recrutare de care aparțineau pe mâneca stângă. În august 1942, munca obștească prestată de evrei a fost numită muncă “obligatorie” sau “forțată.” La 23 iulie 1942, o decizie a Ministerului Apărării Naționale (nr.1305) a stabilit că evreii care posedau o diplomă universitară erau obligați să muncească 90 de zile pe an pentru guvern. Munca forțată evreiască prestată de 47.345 bărbați, femei și adolescenți – a fost folosită în cazul bărbaților la diverse proiecte de infrastructură, ca de exemplu la punerea șinelor de cale ferată și la construcția drumurilor, iar în cazul femeilor la munca de birou și alte sarcini. Pedepsele pentru nesupunere variau de la bătăi și deportare până la pedeapsa cu moartea. Salariile pentru aceste munci erau minime sau nu erau plătite deloc, iar comunitățile evreiești trebuiau să furnizeze îmbrăcăminte pentru muncă, unelte, îngrijiri medicale și hrană.

Guvernul român a creat un Comisariat pentru Probleme Evreiești, ca departament în cadrul Subsecretariatului de Stat al Muncii, subordonat Consiliului de Miniștri. Regimul Antonescu a emis un corp de măsuri legislative care au creat pentru evrei un cadru de reglementare tipic unei stări de urgență – cadru care le limita libertățile și le amenința viețile. Astfel, la 6 mai 1941, toți cei care aveau cel puțin un părinte evreu au fost obligați să-și predea radiourile. La 5 august 1941, pretextând că răspunde îngrijorărilor exprimate de unii comandanți militari, Mihai Antonescu a ordonat ca toți evreii din România să poarte steaua galbenă. Dar la 9 septembrie, ca o consecință a apelului lui Wilhelm Filderman, Mareșalul a decis să abroge ordinul. În ciuda răzgândirii lui Antonescu în această problemă, în Transnistria evreii au fost obligați să poarte steaua pentru tot restul războiului; mai mult, în unele orașe din Moldova și la Cernăuți, abrogarea nu a fost pusă în aplicare. Un ordin

gubernamental, emis la 27 iulie 1941, a anulat toate permisele de călătorie acordate evreilor. Între 27 iunie 1941 și 31 decembrie 1943, guvernul a emis peste 20 de ordine interne specificând condițiile în care evreii puteau obține permise de călătorie de la Ministerul de Interne. Elevii și profesorii aveau voie să călătorească până la școală și înapoi acasă. Un număr limitat de permise au fost eliberate pentru cazuri de citații oficiale, boală și, în și mai puține cazuri, pentru afaceri. Evreii care călătoreau fără permis riscau deportarea. De asemenea, la 16 martie 1942, permisele de conducere auto eliberate evreilor au fost retrase. În sfârșit, dreptul evreilor de a-și cumpăra provizii a fost sever limitat.

Conform decretului-lege nr.552 din 2 martie 1943, evreii condamnați la cel puțin trei luni de închisoare sau șase luni de internare în lagăr urmau să fie deportați în Transnistria împreună cu familiile lor. În cazul evreilor condamnați pentru fapte care puneau în pericol siguranța națională, pedeapsa urma să fie dublată. Mai mult, conform unei legi din 26 mai 1944, evreii care intraseră în România ilegal urmau să fie condamnați la moarte. Această lege îi viza pe evreii din Ungaria și Nordul Transilvaniei care încercau să scape de deportările începute la 19 martie 1944. Totuși, trebuie menționat că această lege nu a fost aplicată.

Viața comunității evreiești sub regimul Antonescu și reacția ei la Holocaustul din România

O întreaga rețea instituțională destinată serviciilor religioase, culturii comunitare, educației și asistenței sociale a fost confruntată cu necesitatea de a răspunde nevoilor materiale, morale, sociale și intelectuale ale evreilor în timpul regimurilor lui Ion Antonescu. Între 1940 și 1941, Wilhelm Filderman, conducătorul Federației Uniunilor de Comunități Evreiești (FUCE) a jucat rolul principal. Deși activitatea lui trebuia să se concentreze pe rezolvarea problemelor zilnice, eforturile lui nu au fost doar administrative. Filderman a adoptat diverse tactici, cum au fost petițiile și audiențele la personalități importante ale vieții politice și clericale românești, care aveau influență în cercurile guvernamentale și acceptaseră să intervină în favoarea evreilor. Între septembrie 1940 și 16 decembrie 1941, Federația a încercat să rezolve problemele determinate de măsurile antisemite trimițând petiții lui Antonescu și altor demnitari. Intervențiile lui Filderman erau directe și citau argumente statistice, istorice și politice care reflectau consecințele negative ale măsurilor asupra întregii

Românii și nu doar asupra comunității evreiești. El a demonstrat, de asemenea, că măsurile antisemite în România erau adesea mai dure decât în celelalte țări ale Axei.

După adoptarea de către Statul Național Legionar a primelor măsuri antisemite, FUCE a considerat că Mișcarea Legionară era amenințarea cea mai gravă pentru populația evreiască și pentru România în general. În acest context, FUCE a încercat să ia legătura directă cu conducătorul statului. La 11 septembrie 1940, Federația a înaintat primul memoriu de protest împotriva deciziei Ministerului Cultelor de a închide sinagogile și de a interzice activitățile cultural-religioase, pe care Filderman a înmănat-o personal Conducătorului la 17 septembrie. Antonescu a răspuns cu promisiuni deșarte, cum că evreii nu vor avea de suferit din punct de vedere politic sau economic. În ciuda vizibilei inutilități, FUCE a continuat totuși să trimită memorii guvernului în care prezenta date și fapte privind abuzurile și acțiunile violente ale Legionarilor împotriva evreilor.

După excluderea Legionarilor de la guvernare și reorganizarea guvernului Antonescu, populația evreiască s-a confruntat cu noi forme de politici antisemite. Conducerea FUCE a cerut guvernului să restituie bunurile luate de legionari, să întrerupă închiderea ilegală a firmelor evreiești și să încetinească ritmul românizării. Mai mult, ei au cerut guvernului să modifice legile privind exproprierea bunurilor urbane, să oprească ghetozarea, să elimine limbajul ofensator din documentele oficiale și să înceteze defăimarea evreilor ca sabotori. În plus, ei au solicitat guvernului român să recunoască faptul că politica de concediere a evreilor avea să producă daune întregii economii, cerându-i să le redea dreptul la muncă meșteșugarilor și ucenicilor evrei.

În ceea ce privește pogromul de la Iași, conducătorii FUCE și-au concentrat eforturile la ajutorarea supraviețuitorilor din trenurile morții care fuseseră deportați la Călărași-Ialomița și Podu Iloaiei. După evenimentele sângeroase de la Iași, conducerea FUCE a transmis un apel oficial evreilor, cerându-le să arate maximă disciplină socială și supunere în fața legii. Li s-a cerut să camufleze luminile, să nu asculte și să nu răspândească zvonuri, să nu discute chestiuni militare și politice, să nu acumuleze sau să risipească alimentele și să respecte armata. Filderman, alături de colegii săi, a dus o luptă fermă împotriva purtării stelei galbene. La 6 septembrie, într-un memoriu către Nicodim, Patriarhul României, Filderman și Șef Rabinul Șafran au cerut protejarea evreilor în numele religiei și drepturilor omului. La 8 septembrie, Filderman a obținut o audiență la Mareșalul Antonescu. Scopul principal al

întâlnirii a fost discutarea obligativității purtării stelei galbene, iar Conducătorul a cedat până la urmă în fața cererii lui Filderman.

Având în vedere veștile care veneau din Basarabia și Bucovina, Filderman a scris două scrisori (datate 9 și 11 octombrie 1941) în care stăruia pe lângă Mareșalul Antonescu pentru oprirea deportărilor, care în fond îi condamnau pe oameni la moarte numai pentru că erau evrei. La 19 octombrie, Filderman a trimis o altă scrisoare de protest lui Ion Antonescu. Conducătorul nu a fost de acord să-și revizuiască decizia privind deportarea evreilor ci în schimb i-a acuzat pe evrei, mai ales pe cei din Basarabia și Bucovina, de a fi cauzat “groaznica suferință a neamului românesc în anul 1940.” Câteva zile mai târziu, la 26 octombrie, toate ziarele de mare tiraj au publicat răspunsul Mareșalului Antonescu la scrisoarea lui Filderman. Conducătorul îi reproșa lui Filderman că se transformase din acuzat în acuzator, apărându-i pe evreii care comiseseră “acte de ură împotriva poporului român, tolerant și ospitalier.”

Neintimidat, Filderman și-a continuat lupta. La 25 octombrie a adresat o scrisoare de răspuns Conducătorului, în care își reafirma sprijinul pentru pedepsirea fără milă a persoanelor găsite vinovate și protesta împotriva trimerii la moarte a unor nevinovați. El și-a întărit argumentația arătând că evreii nu pot fi identificați cu bolșevismul, tot așa cum nici poporul român nu poate fi confundat cu Garda de Fier. La 3 noiembrie, după ce s-a referit la exemple de devotament evreiesc față de România, Filderman a subliniat că evreii au participat la războaiele de reîntregire a țării și nu au acționat niciodată împotriva intereselor statului și poporului român. Militantismul FUCE a înfuriat autoritățile românești și pe consilierul german pentru probleme evreiești, Gustav Richter. Drept urmare, FUCE a fost dizolvată la 16 decembrie 1941.

După dizolvarea FUCE, Centrala Evreilor din România a devenit singura organizație autorizată să reprezinte interesele comunității evreiești și să organizeze viața comunitară. Mareșalul Antonescu a aprobat personal cadrul politic și organizatoric al Centralei Evreilor, care a fost pusă prin lege sub controlul lui Radu Lecca. Comunitățile evreiești locale, la fel ca toate celelalte instituții evreiești, își desfășurau activitatea sub controlul Centralei. Conducerea Centralei a cerut în mod repetat supunere, evocând spectrul unor pedepse grele. Prima sarcină oficială dată Centralei Evreilor a fost să organizeze recensământul celor considerați a fi “de sânge evreiesc.” Sarcina urma modelul german, care dădea astfel de îndatoriri *Judenrat*-ului.

Recensământul a fost considerat necesar pentru o evaluare exactă a numărului evreilor – un pas obligatoriu pentru organizarea birocratică a deportărilor, lagărelor de muncă forțată și exterminării fizice. Rezultatele recensământului au fost depuse în Arhiva Centralei Evreilor și puse la dispoziția lui Gustav Richter, pentru a-l ajuta la organizarea anticipatei deportări a evreilor din Vechiul Regat și sudul Transilvaniei. O altă sarcină principală a Centralei Evreilor era extorcarea populației evreiești de bani, proces în care Radu Lecca a jucat un rol decisiv.

Deși marginalizat, Filderman s-a aflat neîntrerupt în fruntea acțiunilor pentru salvarea evreilor. Astfel, el a rămas exponentul principal al evreilor români, care a condus lupta împotriva reluării deportărilor în Transnistria în 1942, și care a luat poziție împotriva deportărilor evreilor din sudul Transilvaniei și Banat în lagărele de exterminare naziste, așa cum cereau germanii. Eforturile lui de salvare au fost sprijinite de acțiunile conducătorilor evrei locali din Transilvania și Banat, iar presiunea exercitată asupra regimului Antonescu de reprezentanții comunității evreiești a contribuit la decizia guvernului de a amâna deportările în masă ale evreilor români.

În primăvara lui 1943 guvernul a decis să impună evreilor o nouă contribuție excepțională în valoare de 4 miliarde de lei. Radu Lecca a trimis decizia Centralei Evreilor la 11 mai 1943. Gingold, șeful Centralei, i-a chemat pe Filderman și pe alți exponenți ai obștei pentru o întâlnire de consultare. Filderman s-a opus plății și a protestat împotriva taxei. Antonescu a găsit protestul “insolent” și l-a deportat pe Filderman în Transnistria la sfârșitul lui mai 1943. În cele din urmă a fost eliberat după trei luni, ca urmare a protestelor din partea unor importante personalități politice românești, între care Regele Mihai, Regina Mamă Elena și conducătorul PNT, Iuliu Maniu.

O cronologie a audiențelor lui Filderman la diverși miniștri și alți demnitari în primăvara și vara lui 1944 pune în evidență câteva dintre problemele vitale cărora trebuia să le facă față comunitatea evreiescă în această etapă finală a confruntării cu politica antisemită a regimului Antonescu. Filderman a pledat împotriva deciziei de evacuare a evreilor aparținând “categoriilor exceptate” din casele românizate și a discutat necesitatea asigurării siguranței evreilor în diverse zone pe măsură ce se apropia frontul. El a cerut ca evreilor să li se permită să părăsească orașele cu o mare concentrare de trupe germane și a solicitat clarificări privind

planurile guvernului de ghetoizare a evreilor din Moldova. De asemenea, a protestat împotriva deciziei de a se forma detașamente de muncă în nordul Moldovei.

Atât FUCE cât și Centrala Evreilor au oferit asistență socială în aceste timpuri de opresiune organizată de stat. Comisia Autonomă de Asistență (CAA, înființată în 1941) a jucat un rol important. CAA a beneficiat încă de la început de subvenții din partea American Jewish Joint Distribution Committee. În ianuarie 1943, prima delegație a CAA și a Departamentului de Asistență Socială al Centralei Evreilor a plecat în Transnistria. Comunitatea evreiască s-a zbatut să ofere îngrijiri medicale detașamentelor de muncă evreiești, întrucât în nici un moment nu a existat vreo subvenție de la guvern.

La 25 februarie 1944, Filderman a solicitat o audiență la Ministerul de Interne și a cerut încă o dată repatrierea tuturor deportaților, prezentând problema ca o chestiune de viață și de moarte. O repatriere parțială începuse în a doua jumătate a lui decembrie 1943. La 20 decembrie, cei 6.053 locuitori din Dorohoi care supraviețuiseră deportării au fost trimiși înapoi în orașul lor. La 6 martie 1944, 1.846 din cei peste 5.000 de copii rămași orfani au fost repatriați. Repatrierea generală a fost ordonată de Antonescu în martie 1944, însă decizia a venit prea târziu pentru organizarea repatrierii ultimului grup de deportați, care s-a întâmplat să fie cel mai numeros. Doar următoarele categorii de deportați au fost repatriate cu trenul: locuitorii din Dorohoi, copiii orfani, cei 500 de prizonieri politici din lagărul Vapniarca și cei care fuseseră internați la Grossulovo. Între 17 și 30 martie 1944, CAA și delegați ai Departamentului de Asistență al Centralei Evreilor, împreună cu autoritățile românești, au organizat de asemenea repatrierea a 2.538 de oameni din diverse lagăre și ghetouri din Transnistria.

Data fiind concentrarea elitelor intelectuale evreiești în București, viața culturală evreiască de aici era excepțional de intensă față de ceea ce se întâmpla în provincie, unde sinagogile, școlile și intelectualii evrei și-au pierdut funcțiile culturale tradiționale, iar școlile evreiești rămăseseră ultimul bastion în calea completei ghetoizări culturale.

Deportarea romilor și tratamentul aplicat lor în Transnistria

La recensământul din 1930, s-au declarat țigani 262.501 persoane (1,5% din populația României). Majoritatea locuiau la marginea comunităților, însă în cursul transformărilor economice din epocă, mai ales prin reforma agrară din 1920, mulți dintre ei au dobândit un

statut social apropiat de cel al țăranilor români. Mai mult, dezvoltarea socială și economică a multor romi a dus la apariția unei elite rome de tip nou (artiști, comercianți și intelectuali) care s-au implicat în problemele comunității și au creat organizații ale romilor. Naționalismul interbelic românesc nu era, în general, însoțit de manifestări anti-rome, iar politicile de românizare promovate de guvernul Goga din 1938 și de Dictatura Regală nu i-au vizat pe romi. Deși Constituția din februarie 1938 făcea distincția între “românii de sânge” și “cetățenii români” în detrimentul celor din urmă, această distincție a fost aplicată evreilor și altor grupuri etnice, dar nu și romilor.

Totuși, în anii 1930, romii au devenit ținta unor susținători români ai eugeniei. Influențați de ideile lui Robert Ritter, cel care a pregătit sub aspect teoretic genocidul romilor în Germania nazistă, acești cercetători români îi considerau pe romi o “plagă”. Pentru a-și susține opinia, ei au transformat problema romilor într-una rasială, argumentând că romii erau pauperi aflați la periferia societății, cu rate mari ale criminalității, reprezentând o amenințare la adresa “purității rasiale” a românilor. Au mers chiar până acolo încât au propus sterilizarea romilor.

După ajungerea la putere, Garda de Fier a luat în considerare adoptarea unei politici rasiste față de romi, însă acest lucru nu s-a întâmplat câtă vreme Legiunea s-a aflat la guvernare. Deși anterior în științele sociale românești romii nu fuseseră văzuți ca o problemă, în timpul războiului unii cercetători au început să abordeze ceea ce ei au numit “problema țiganilor”. Un astfel de studiu, publicat în 1944, propunea chiar concentrarea lor într-o parte mărginașă a României, deportarea în Transnistria sau sterilizarea lor. Presiunile politice și întărirea atitudinilor xenofobe și rasiste pot constitui o explicație a acestui nou interes. Chiar izolate, opiniile rasiste exprimate în societatea românească în anii 1930 și 1940 au jucat un anumit rol în pregătirea politicilor față de evrei și romi a guvernului Antonescu.

Deportarea romilor în Transnistria – de la idee la implementare – a fost întru totul opera guvernului Antonescu. Măsura deportării a fost decizia personală a lui Antonescu, așa cum el însuși a recunoscut-o ulterior, în timpul procesului său din 1946. Este demn de remarcat că nici unul dintre ordinele referitoare la romi nu a purtat semnătura lui Antonescu și nici unul nu a fost publicat – nici în Monitorul Oficial și nici în altă parte. Toate aceste ordine au fost date de Antonescu verbal miniștrilor săi și au fost duse la îndeplinire de Inspectoratul

General al Jandarmeriei. Faptul că Antonescu a urmărit îndeaproape aplicarea lor sugerează că politica față de romi aplicată în România în timpul războiului a fost creația lui.

“Recensământul” romilor efectuat de jandarmerie și poliție în întreaga țară la 25 mai 1942 a fost ordonat de Mareșalul Antonescu și a urmărit stabilirea persoanelor care intrau în categoria romilor “problemă”. Au fost înregistrați, împreună cu familiile lor: romii nomazi și, dintre romii sedentari, aceia care suferiseră condamnări, recidiviștii și cei fără mijloace de existență sau fără o ocupație precisă din care să poată trăi. Dintr-o populație de 208.700, 40.909 oameni au fost înregistrați pe aceste liste: 9.471 romi nomazi și 31.438 romi sedentari. Cu puține excepții, cei circa 25.000 de romi români “evacuați” (deportați) în Transnistria figuraseră inițial pe listele întocmite de jandarmerie și poliție la sfârșitul lunii mai.

Deportările au început la 1 iunie 1942 cu romii nomazi. Începând cu acea zi, ei au fost strânși de către jandarmi în capitalele de județ și apoi duși în Transnistria. Romii nomazi s-au deplasat pe jos sau cu căruțele, din post în post, astfel că transportul până la destinație a durat câteva săptămâni. Operațiunea s-a încheiat oficial la 15 august 1942. Până la 2 octombrie 1942 au fost evacuați în Transnistria în total 11.441 romi nomazi (2.352 bărbați, 2.375 femei și 6.714 copii).

În ceea ce-i privește pe romii sedentari, într-o primă etapă autoritățile au procedat la o triere a lor. Pentru evacuarea cu primul lot au fost aleși romii considerați a fi “periculoși și indezirabili”, împreună cu familiile lor – în total 12.497 persoane. Ceilalți 18.941 urmau să fie deportați ulterior. Deportarea romilor sedentari nu a avut loc decât în septembrie. A durat din 12 până în 20 septembrie 1942, a folosit nouă trenuri speciale și a început în diferite orașe ale țării.

În cursul acelei luni, 13.176 romi sedentari au fost deportați în Transnistria. Un zvon fusese lansat între romi cum că odată ajunși în Transnistria, aveau să fie împrăștiți cu pământ. Operațiunea de deportare a dus la numeroase abuzuri din partea jandarmilor și politistilor însărcinați cu ducerea ei la îndeplinire. Aceste deportări au declanșat turburări în rândul soldaților de origine romă care se aflau pe linia frontului la momentul când au avut loc. Pe de altă parte, romii au fost scoși forțat din casele lor fără să li se permită să își ia lucrurile personale și gospodărești și nu li s-a acordat timp să-și vândă bunurile. Astfel, șefii posturilor de jandarmerie și poliție locale au ajuns adesea să cumpere obiectele și vitele romilor la

prețuri derizorii. Casele și toate celelalte proprietăți aparținând romilor deportați au fost preluate de Centrul Național de Românizare.

Ultimele deportări au avut loc în decembrie 1943, când a ajuns în Transnistria un transport cu 57 de romi din Pitești și județul Argeș. Numărul total al romilor deportați în Transnistria din iunie 1942 până în decembrie 1943 s-a ridicat la puțin peste 25.000. La începutul lui octombrie 1942, după ambele mari deportări, în Transnistria se aflau 24.686 de romi: 11.441 nomazi, 13.176 sedentari, iar alți 69 fuseseră deportați după ce fuseseră eliberați din închisoare. Acest număr a crescut ulterior cu câteva sute, atunci când au fost deportați unii romi care se sustrăseseră operațiunilor mari, fuseseră eliberați din închisoare sau deveniseră “indezirabili.”

Romii au fost așezați în hotarul sau în vatra unor sate situate în estul Transnistriei, pe malul Bugului, în județele Golta, Oceacov, Berezovca și Balta, în timp ce romii sedentari au fost așezați aproape toți în județul Oceacov. Anumite zone ale satelor unde au fost deportați romii le-au fost rezervate, în cazurile în care populația locală nu fusese deja mutată în întregime.

De la început situația romilor în Transnistria a fost extrem de dură. Nu li s-au asigurat decât într-o mică măsură posibilități de muncă și mijloace de existență. Condițiile de viață în Transnistria erau foarte grele. Romii nu primeau destulă hrană și nu aveau cum să se întrețină. Rația de hrană stabilită de guvern nu era respectată și uneori nu li se distribuia nimic timp de săptămâni întregi. Nu li se dădea nici lemn de foc, ceea ce îi împiedica să-și gătească sau să se încălzească. Îmbrăcămintea constituia o altă problemă majoră, întrucât romilor deportați nu li se permisesse să ia cu ei haine sau lucruri personale. Deportatii erau lipsiți de cele mai elementare obiecte, inclusiv de vase pentru a-și pregăti mâncarea. Asistența medicală era aproape inexistentă, iar medicamentele lipseau. Cei care aveau norocul să posede aur, bani românești sau alte bunuri de valoare au reușit să cumpere hrană de la populația locală.

Până în primăvara anului 1943 situația deportaților a fost dramatică din toate punctele de vedere. Au murit mii de romi. De fapt, aproape toate decesele înregistrate în rândul romilor români deportați în Transnistria au avut loc în iarna dintre 1943/1944. Un raport al preturii raionului Landau către prefectura județului Berezovca privind epidemia de tifos exantematic care izbucnise la mijlocul lui decembrie 1942 în lagărele de romi arată că din cauza tifosului, numărul romilor așezați în Landau a scăzut de la aproximativ 7.500 la aproximativ 1.800–

2.400. Situația din Landau a fost una de excepție, dar peste tot s-a înregistrat atunci un număr mare de morți. Într-un raport din noiembrie 1943, legiunea de jandarmi arăta că romii internați în lagărul de muncă Golta erau în situația de a muri de foame.

Confiscarea cailor și căruțelor, care le serveau și ca “locuințe mobile” și ca mijloace de obținere a unui venit, i-a afectat foarte tare pe romii nomazi. Gheorghe Alexianu, guvernatorul Transnistriei, a emis un ordin în această privință la 29 iulie 1942. În aceste circumstanțe, mulți romi deportați au murit în Transnistria de foame, frig sau boală. Nu există nici un document care să ateste că autoritățile civile sau militare românești din Transnistria au organizat execuții ale romilor. Totuși, au existat cazuri când jandarmii au împușcat romi, cum s-a întâmplat la Trihați (județul Oceacov) unde, conform unui raport din mai 1943, jandarmii i-au împușcat pe romii care veniseră din satele învecinate în căutare de lucru.

Numărul romilor care au murit în Transnistria nu este cunoscut cu exactitate. La 14 martie 1944, când cetățenii români – indiferent de origine – au fost evacuați din Transnistria, sub-inspectoratul general al Jandarmeriei Odessa a raportat că pe teritoriul său se aflau 59.916 de evrei și 12.083 de romi. Cifra din urmă reprezintă numărul romilor care au supraviețuit deportării. La acest număr trebuie adăugați romii care au scăpat din Transnistria înainte de data menționată. Între aceștia se numărau atât romii care fuseseră repatriați în diverse momente din varii motive precum și cei care părăsiseră Transnistria ilegal, fără a fi prinși și trimiși înapoi în locurile de deportare. În aceste categorii se încadrau circa 2.000 de romi, ceea ce ridică numărul supraviețuitorilor la aproximativ 14.000. Aceasta înseamnă că din cei peste 25.000 de romi deportați, circa 11.000 au murit și 14.000 au supraviețuit. Romii care au supraviețuit deportării s-au întors în țară în primăvara lui 1944, odată cu retragerea armatei și autorităților de ocupație române în fața ofensivei sovietice.

Odată cu îndepărtarea de la putere a guvernului Antonescu la 23 august 1944 și abrogarea legislației rasiste, politica anti-romă a regimului a încetat. La 13 septembrie 1944, sub-secretariatul de stat al Poliției a dat ordin ca toți romii întorși din Transnistria să fie “lăsați la ocupațiile lor, luându-se măsuri ca să fie îndrumați la diferite munci.”

Cum doar o parte dintre romi a fost deportată, situația lor poate părea similară cu cea a populației evreiești. Au fost deportați în Transnistria evreii din Basarabia, Bucovina și județul Dorohoi; ceilalți evrei români – cu câteva excepții – nu au fost deportați. A existat, însă, în timpul războiului, o politică a statului român care îi viza pe toți evreii; legislația antisemită,

măsurile de ordin rasial și procesul de românizare au afectat, chiar dacă în măsuri diferite, toate segmentele populației evreiești. În anii 1940–1944, populația evreiască în ansamblul ei a fost supusă unei discriminări severe. Nu același a fost regimul populației rome. În România acelor ani nu a fost luată nici o măsură care să-i fi vizat pe toți romii din țară – adică întreaga populație înregistrată la recensăminte drept romă sau identificată astfel de autorități sau populația locală.

Deportarea romilor nu s-a bucurat de sprijinul populației românești, și au existat proteste din toate mediile. O serie de proteste au venit din partea elitei politice și culturale, inclusiv a lui C.I.C. Brătianu, șeful Partidului Național Liberal și a unor conducători ai Partidului Național Țărănesc, precum și a compozitorului George Enescu. De asemenea, conducerea unor companii, cum au fost Căile Ferate Române, de teamă că deportările se vor extinde și la alte categorii de romi, a intervenit în favoarea angajaților de origine romă. Majoritatea documentelor indică o opoziție populară față de deportarea romilor din partea tuturor claselor sociale, în timp ce foarte puține documente indică un sprijin pentru această măsură. Protestele erau de obicei exprimate sub forma unor scrisori sau memorii trimise de persoane particulare sau de comunități întregi unor autorități publice ca Președinția Consiliului de Miniștri, lui Ion Antonescu personal, Reginei Mame, Ministerului de Interne și Șefului Marelui Stat Major. Aceste eforturi erau îndreptate fie spre oprirea deportărilor dintr-un anumit sat sau oraș, fie spre asigurarea întoarcerii deportaților la casele lor. Majoritatea au fost scrise în toamna lui 1942, după deportarea romilor sedentari “periculoși”. Aceste obiecții față de deportarea romilor, însă, nu au vizat niciodată pe romii nomazi, a căror deportare pare să fi fost considerată justificată de majoritatea românească.

La mijlocul lui 1944, “problema țiganilor” nu mai figura pe agenda publică. Procesele ulterioare ale criminalilor de război au readus însă, temporar, soarta romilor din timpul ostilităților în atenția publică, deși romii au rămas totuși un subiect destul de marginal. La procesul primului lot de criminali de război din 1945, un singur rechizitoriu menționa deportările romilor, și chiar și acolo capetele de acuzare priveau confiscarea căruțelor și a cailor. Restul actului de acuzare se referea exclusiv la crimele împotriva evreilor. Același lucru s-a întâmplat atunci când Ion Antonescu și principalii lui colaboratori au fost judecați în 1946. Deși au fost aduse acuzații formale împotriva lui Antonescu pentru deportarea romilor, procurorul nu a zăbovit asupra detaliilor. Astfel, în timpul procesului lui Antonescu, situația

romilor a fost menționată doar de patru ori: în rechizitoriu, în citirea formală a acuzațiilor și în declarația luată lui Antonescu și Generalului Vasiliu. Rechizitoriul se referă la 26.000 de romi deportați, în timp ce Generalul Vasiliu a confirmat numai 24.000.

Rolul lui Ion Antonescu în planificarea și implementarea politicilor antisemite și anti-rome ale statului român

Responsabilitatea lui Ion Antonescu pentru moartea evreilor din Basarabia, Bucovina și Transnistria este indiscutabilă. Și totuși, supraviețuirea evreilor din Țara Românească, Moldova și sudul Transilvaniei s-a datorat deciziei lui din toamna lui 1942 de a amâna pe termen nedefinit deportarea evreilor români în Polonia. Însă, în general Ion Antonescu a fost dominat de ură față de evrei și iudaism. Pentru Ion Antonescu, principalul dușman al țării era evreul. La 6 septembrie 1941, într-o scrisoare adresată lui Mihai Antonscu, el scria “Trebuie să se înțeleagă de toți că nu este o luptă cu slavii, ci cu evreii. Este o luptă pe viață și pe moarte. Ori învingem noi și lumea se va purifica, ori înving ei și devenim sclavii lor [...] Și războiul în general și luptele de la Odessa au făcut cu prisosință dovada că Satana este evreul.”

Ion Antonescu a fost direct implicat în actele represive majore ale regimului său împotriva evreilor. Spre deosebire de cazul lui Hitler, există o bogată evidență documentară care demonstrează această implicare directă. La începutul lui octombrie 1941, de pildă, col. Gheorghe Petrescu de la Marele Stat Major și generalul de Jandarmerie Ion Topor au inițiat deportarea evreilor din Bucovina la ordinul personal al lui Antonescu. Petrescu a declarat în 1945 că ordinele le fuseseră transmise prin Radu Dinulescu de la Secția a II-a a Marelui Stat Major; acest ordin – nr.6651 din 4 octombrie 1941 – cita de asemenea decizia Mareșalului Antonescu de a-i deporta pe toți evreii din Bucovina în Transnistria în termen de zece zile. Ion Antonescu declara, la 6 octombrie 1941, la o ședință a Consiliului de Miniștri: “Am luat măsura ca să-i scot [pe evrei] definitiv și total din aceste regiuni. Mai am în Basarabia aproximativ 10.000 de evrei, care în câteva zile vor fi trecuți peste Nistru...” La 14 noiembrie, într-o altă ședință a Consiliului de Miniștri, Ion Antonescu declara: “Am destule greutăți cu acei jidani pe care i-am dus peste Bug. Numai eu știu câți au murit pe drum.” Conducătorul a avut de asemenea grijă să se intereseze despre severitatea măsurilor represive

împotriva evreilor. De pildă, la 13 noiembrie 1941, în timp ce îl chestiona pe Alexianu despre campania antievreiască din Odessa, Antonescu și-a repetat ordinele: “Am spus să se împuște câte 200 de evrei pentru fiecare mort român, și 100 de evrei pentru fiecare rănit.”

Frustrat de încetineala cu care se rezolva “problema evreiască” și observând că însăși Germania nazistă acționa lent, Antonescu le-a cerut subordonaților săi să grăbească eforturile României: “Bagă-i în catacombe, bagă-i în Marea Neagră, dar scoate-i din Odessa. Nu vreau să știu nimic. Poate să moară o sută, poate să moară o mie, poate să moară toți.” Ca urmare a acestui ordin evreii supraviețuitori din Odessa au fost deportați la Berezovca și Golta.

În viziunea lui Antonescu, Germania fusese întotdeauna aliata României, în timp ce “jidaniul de la Londra” și “englezii, americanii și jidanii care au dictat pacea și după războiul trecut,” erau dușmanii din exterior ai României. Dușmanii din interior erau “comuniștii... jidanii, ungurii și sașii,” care așteptau primele semne “pentru a începe instaurarea anarhiei în țară... pentru a da ultima lovitură națiunii noastre.” Atitudinea Conducătorului față de evrei alterna între ură violentă și momente de pretinsă generozitate patriarhală. În toamna lui 1941, de pildă, Antonescu a pretins în fața Consiliului de Miniștri că “luptă să curețe Basarabia și Bucovina de jidani și slavi.”

Ion Antonescu era conștient de crimele în masă comise de către SS în Transnistria. Mai mult, el a fost, de asemenea, responsabil sau complice până la cele mai mărunte decizii referitoare la persecutarea evreilor. Dictatorul român a ordonat Băncii Naționale a României să “schimbe” – adică să confiște – banii și bijuteriile evreilor care urmau să fie deportați. El a fost cel care a semnat ordinul din aprilie 1942 (462/CBBT), privind deportarea în Transnistria a celor 425 de evrei rămași în Basarabia. Lui i-a aparținut decizia privind a doua deportare a evreilor din Bucovina, adoptată oficial la 28 mai 1942. Documentele care provin de la Cabinetul militar al lui Ion Antonescu arată că în cursul anului 1943 acesta a fost în mod sistematic informat de către înalți funcționari ai administrației sale despre soarta deportaților evrei și romi din Transnistria.

În toamna anului 1942, Ion Antonescu a luat decizia majoră de a amâna implementarea planului româno-german de deportare a tuturor evreilor din Regat și sudul Transilvaniei la Belzec. Această deportare planificată nu a fost dusă la îndeplinire niciodată; drept urmare cel puțin 292.000 de evrei români au supraviețuit războiului.

Conducătorul a fost de asemenea responsabil pentru moartea și supraviețuirea evreilor români care trăiau în Europa ocupată, aflată sub jurisdicție germană. Încă din noiembrie 1941, von Killinger a informat *Auswärtiges Amt* (Ministerul de Externe German), că Antonescu aprobase intenția Reich-ului de a-i deporta pe evreii români aflați sub jurisdicție germană în ghetourile din est împreună cu evreii germani; deoarece guvernul român “nu are nici un interes să-i readucă în România pe evreii români.” Ca rezultat direct al acestei decizii, 1.600 de evrei români din Germania și Austria, 3.000 din Franța și un număr necunoscut din Polonia, Boemia-Moravia și Olanda au pierit în lagărele de concentrare germane. În primăvara anului 1943 guvernul român a revenit asupra deciziei și peste aproximativ 4.000 de evrei români care trăiau în Franța au supraviețuit războiului. Ion Antonescu a aprobat chiar repatrierea unora dintre acești evrei.

În timpul procesului său, Mareșalul Antonescu a acceptat să ia asupra sa responsabilitatea pentru modul greșit și deformat în care i-au fost aplicate ordinele de către subordonați, dar nu și pentru crimele și jafurile săvârșite de unii dintre ei. Recunoscând faptul că sub egida României se efectuaseră “represiuni sângeroase” în timpul războiului, Ion Antonescu a declarat în mod fals că sub autoritatea sa nu au avut loc masacre: “Am făcut multe legi represive, [dar] nu s-a executat nici un evreu... Ordin de represalii am dat, dar de masacre nu.” Întrebat după război, Ion Antonescu a mărturisit că decizia inițială din 1942 privind deportarea romilor i-a aparținut tot lui.

La începutul războiului, Antonescu – un antisemit dur și adesea violent – credea că va reuși să rezolve odată pentru totdeauna “problema evreiască” și situația celorlalte minorități (în special a celei ucrainene). Dar o comparație cu Hitler, pe care îl admira și care îl admira la rândul lui, îl arată pe Antonescu într-o altă lumină. Până în septembrie 1941, Antonescu îl primise în audiență pe Filderman, conducătorul comunității evreiești, fapt care era de neconceput în Germania; Hitler nu ar fi avut niciodată un dialog direct sau indirect cu conducătorul comunității evreiești germane. La sfârșitul anului 1942, în strânsă legătură cu schimbările de pe frontul de Est, Antonescu a tolerat – ba chiar a încurajat – diverse contacte cu Alianții prin intermediul țărilor neutre (la Lisabona, Stockholm, Ankara și Cairo), ceea ce denota o abordare mai realistă a evaluării șanselor de a câștiga războiul. După 1942, și-a imaginat, ca mulți alți politicieni români, că evreii români ar putea fi folosiți ca monedă de schimb în scopul îmbunătățirii imaginii României în Statele Unite și Anglia.

Dar aceasta nu înseamnă că decizia de a nu-i deporta pe evreii din sudul Transilvaniei, Moldova și Muntenia spre lagărele naziste din Polonia ocupată a fost exclusiv oportunistă. După toate probabilitățile, diferitele intervenții – printre care cea a Mitropolitului Bălan, cea a Familiei Regale și cele ale corpului diplomatic – au jucat un rol important în luarea acestei decizii. Oricum, după Stalingrad, Antonescu a acordat o mai mare atenție imaginii României în străinătate. Rapoartele Ministerului Afacerilor Externe român, care revelau faptul că evreii români aflați sub ocupație nazistă erau tratați mai rău decât evreii unguri, l-au iritat pe Antonescu.

Deși legionarii și Ion Antonescu au avut multe concepții în comun, acesta din urmă nu a fost un aventurier în domeniul economic. Din punct de vedere politic, el însuși se plasa între Goga și Codreanu: nutrea obsesia unei României purificate de minorități, care reprezentau un așa-zis pericol pentru stat, mai ales în regiunile reintegrate României după primul război mondial. Antisemitismul lui Antonescu era economic, politic, social și uneori religios, dar nu avea accentele mistice ale antisemitismului legionar. Ura lui nu era cea a huliganului cu bâta, ci aceea a unui birocrat care dorea să rezolve problema prin lege, într-o manieră sistematică.

Ion Antonescu a fost responsabil nu numai pentru distrugerea evreilor și a romilor, ci și pentru multe pierderi tragice suferite de poporul român în timpul celui de-al doilea război mondial. Ca stat al Axei și aliat fidel al Germaniei naziste, România a colaborat strâns cu germanii în privința problemelor militare. De exemplu, în iunie 1941, Hitler l-a însărcinat pe generalul Eugen von Schobert, comandantul Armatei 11 germane, să preia comanda flancului sud-estic al Frontului de Est. Cu toate acestea, deși von Schobert era la comandă, Hitler a recunoscut rolul lui Antonescu și l-a mandatat să contra-semneze toate ordinele elaborate de von Schobert.

Chiar dacă războiul său în Est a fost de multe ori interpretat doar ca o încercare de recâștigare a Basarabiei și a Nordului Bucovinei sau ca o pârghie menită a-l convinge pe Hitler să înapoieze României Nordul Transilvaniei, Antonescu avea aspirații mai înalte, prin care, “simțindu-se cu nimic mai prejos decât Hitler și Mussolini, își imagina un imperiu dacic din Balcani până la Nipru. Mai mult, colaborarea sa la planurile militare ale Axei nu s-au limitat la ofensiva împotriva Uniunii Sovietice”. Ion Antonescu a declarat război Statelor Unite, la 16 decembrie 1941. El s-a aflat, de asemenea, în război cu Marea Britanie. În plus, a permis diviziilor germane să treacă prin România, în drumul lor spre atacarea Greciei, și a

permis Germaniei să folosească teritoriul României ca rampă de lansare a atacurilor împotriva Iugoslaviei.

După cum Antonescu însuși declara în scris, el s-a aflat în război cu evreii. Prin aplicarea sistematică a deportării populației evreiești din România și Ucraina ocupată, el și subordonații lui au devenit autorii unei nemăsurate suferințe pentru sute de mii de victime nevinovate și pentru moartea a cel puțin un sfert de milion dintre acestea. Astfel, pe lângă declanșarea războiului împotriva unui inamic militar tradițional, între 1941 și 1944 Antonescu a țintit de asemenea civili – cu o gamă a persecuțiilor mergând de la jaf la crimă. Ion Antonescu și complicitățile săi nu sunt singurii responsabili pentru această tragedie; în afară de regimul nazist, așa cum remarca un istoric român contemporan “o parte a clasei politice românești este [de asemenea] responsabilă pentru aducerea lui la putere, din cauza slăbiciunii și egoismului său”.

În cercurile naționaliste extremiste de astăzi se încearcă reabilitarea lui Antonescu la loc de cinste în istoria României, ca mare patriot. Dar faptul că acesta și-a iubit țara este irelevant: Antonescu a fost un criminal de război în cel mai pur sens al cuvântului. Conducerea sa a implicat guvernul român în crime împotriva umanității, care nu pot rivaliza cu nimic în istoria uneori glorioasă, alteori crudă a României; poate chiar mai ironic, războiul acestui conducător împotriva unei populații nevinovate și fără apărare a fost doar parte a unei nebunii mai cuprinzătoare, aceea de a implica țara într-un conflict care promitea câștiguri iluzorii, dar care, de fapt, a produs în mod categoric doar consecințe dezastruoase.

Holocaustul din Transilvania de Nord

Conform prevederilor Tratatului de la Viena din 30 august 1940, Transilvania, pe atunci parte a României Mari, a fost divizată. Partea de nord a regiunii, care a rămas cunoscută sub numele de Transilvania de Nord, a fost acordată Ungariei. Această parte a regiunii, care a fost anexată de Ungaria în septembrie 1940, cuprindea o suprafață de 43.591 kilometri pătrați și o populație totală de aproximativ 2,5 milioane de locuitori. Din cei aproximativ 200.000 de evrei din Transilvania, aproximativ 164.000 trăiau în cele 11 județe cedate Ungariei. Acești evrei erau în marea lor majoritate ortodocși, mulți fiind adepți ai unor mișcări hasidice. Această situație era valabilă mai ales în județele Maramureș și Satu Mare.

După anexarea oficială a Transilvaniei de Nord, evreii au fost supuși măsurilor antievreiești deja în vigoare în Ungaria. Aceste legi nu le-au afectat doar traiul, sărăcindu-i pe majoritatea dintre ei, ci i-au privat și de multe dintre cele mai elementare drepturi și libertăți civile. Măsurile i-au lovit în mod special pe bărbații evrei de vârstă militară, care au fost recrutați în unități de muncă forțată. Dat fiind că Ungaria a declarat război Uniunii Sovietice la 27 iunie 1941, multe dintre aceste unități au fost desfășurate de-a lungul liniilor frontului din Ucraina, unde mii de muncitori au fost masacrați sau au murit de foame ori boală. O soartă similară au avut-o multe alte detașamente de muncă desfășurate în Serbia și în alte zone. Un număr nedeterminat de evrei care nu își puteau demonstra cetățenia în mod satisfăcător în fața autorităților au fost încolonați și duși lângă Kamenet Podolsk, în partea Uniunii Sovietice ocupate de Germania, unde s-au numărat printre cei 18.000 de evrei uciși către sfârșitul lui august 1941.

Situația evreilor din Transilvania de Nord, ca și cea a tuturor evreilor maghiari, s-a înrăutățit după ocuparea Ungariei de către Germania la 19 martie 1944. Ocupația, decisă mai ales pentru a împiedica Ungaria să se retragă din Axă, a oferit naziștilor și complicilor lor maghiari posibilitatea de a aplica Soluția Finală problemei evreiești din Ungaria.

Pentru o serie de motive strategice și militare, definite ideologic, între care nu cel mai lipsit de importanță a fost înaintarea rapidă a Armatei Roșii, călăii au decis implementarea fulger a Soluției Finale. Deși nu foarte numeros, commando-ul nazist condus de Adolf Eichmann a putut să-și ducă la îndeplinire obiectivele criminale în special datorită sprijinului entuziast primit din partea nou instalatului guvern maghiar. Cu Miklós Horthy la conducerea statului, guvernul Döme Sztójay, numit conform Constituției, a pus instrumentele puterii de stat – jandarmeria, poliția și funcționarii publici – la dispoziția naziștilor și a complicilor lor maghiari.

Programul Soluției Finale din Ungaria a fost implementat în două etape distincte. În prima fază, care a durat de la sfârșitul lui martie până la 15 mai, evreii au fost izolați, marcați, expropriați și concentrați în ghetouri. Procesele de distrugere au fost organizate pe bază geografică, luându-se în considerare împărțirea Ungariei în zece districte de jandarmerie. Teritoriul Transilvaniei de Nord, cu excepția județului Maramureș, cuprindea districtele de Jandarmerie IX și X. Județul Maramureș era parte din Districtul de Jandarmerie VIII. Cele zece districte de jandarmerie erau, la rândul lor, grupate în șase zone operaționale

antievreiești. Districtul de Jandarmerie VIII, care cuprindea regiunile cu cea mai mare concentrare de evrei, inclusiv Carpato-Rutenia, nord-estul Ungariei și județul Maramureș, constituia Zona I. Cele două districte de jandarmerie din Transilvania de Nord erau identificate ca Zona II. Cum Zonele I și II se aflau în partea de est a țării și aveau cea mai mare concentrare de evrei, călăii au decis să înceapă aplicarea politicii antievreiești de acolo. În acest scop au adoptat două măsuri – ambele *ex post facto*: au identificat regiunile ca zone militare operative și au început încolonarea evreilor din Zona I la 16 aprilie 1944.

Evreii care trăiau în Zona II, adică în Transilvania de Nord, au fost încolonați începând din 3 mai, cu implicarea activă a oficialilor civili și militari de la nivel județean și local. Evreii din sate și orașele mai mici au fost duși întâi la sinagoga locală sau în clădirile comunitare, și apoi transferați în centre mari de ghetoizare, majoritatea înființate în grabă în capitalele de județ. Cele mai mari astfel de centre erau cele din Oradea, Satu Mare, Sighetul Marmației și Cluj. Unele centre de ghetoizare erau situate în sectorul evreiesc al fiecărui oraș; altele în fabricile de cărămizi iar altele sub cerul liber. În timpul procesului de încolonare și relocare, evreii au fost maltratați în mai multe rânduri și li s-au furat toate bunurile.

Cea de-a doua fază a programului Soluției Finale a început la 15 mai și s-a încheiat la 9 iulie 1944, după deportarea la Auschwitz a aproape 438.000 evrei, lăsând întreaga Ungarie (cu excepția notabilă a Budapestei) *judenrein*. Dintre aceștia, în jur de 132.000 erau evreii care fuseseră deportați în 45 trenuri de marfă din centrele de internare din Transilvania de Nord. Nu există informații certe privind numărul supraviețuitorilor. Estimările merg de la 9 la 11%. Ca urmare a Holocaustului, comunitățile evreiești din satele și orașele Transilvaniei de Nord au dispărut cu totul. Un număr infim de evrei continuă să trăiască în unele orașe mai mari.

Majoritatea celor care au luat parte la operațiunile antievreiești au fugit împreună cu armata germană și maghiară în retragere. Un număr considerabil de funcționari civili și militari locali au fost prinși și judecați de un tribunal al poporului la Cluj în 1946. Majoritatea celor 185 de acuzați în acel proces pentru crime de război au fost judecați *in absentia*. Printre ei se numărau funcționarii civili și militari cu funcții dintre cele mai înalte care fuseseră implicați în Soluția Finală. Deși sentințele au fost dure – mulți, în special dintre cei judecați în absență, au fost condamnați la moarte sau închisoare pe viață – nici unul nu a fost executat și nici unul nu a stat închis mai mult de câțiva ani. Majoritatea celor care au fugit au găsit

adăpost în Occident, unde au fost glorificați ca niște campioni ai luptei anti-comuniste. Cei închiși în România au fost amnistiați la începutul anilor 1950, când s-a considerat că sunt “reeducați și complet reabilitați” și încurajați să se alăture campaniei de construire a comunismului.

Solidaritate și salvare

În ciuda propagandei antisemite a regimului Antonescu, societatea română din perioada războiului nu a devenit fanatică. În schimb, rezultatul acestei propagande a constat într-o anumită neutralizare a reacției publice, o anumită desensibilizare a majorității populației față de ceea ce li se întâmpla evreilor. Reacțiile de compasiune și revoltă erau însoțite de acceptarea tacită a masacrelor, și chiar de o participare activă la aplicarea politicilor antisemite.

Cu toate acestea, studierea vieții intelectuale românești din perioada interbelică arată că România avea într-adevăr o tradiție democratică, iar multe personalități publice, precum intelectuali democrați (afiliați sau nu la mișcări de stânga), scriitori și chiar unii politicieni, s-au opus antisemitismului anilor '30. Deosebit de competente și influente în dezbaterile intelectuale de la începutul anilor '30, aceste persoane au început să-și piardă influența după 1935 și 1937. După suspendarea presei democratice, ei au fost efectiv reduși la tăcere. Atunci când evreii au fost excluși din asociațiile profesionale, iar legislația antisemită a fost votată și pusă în aplicare de guvernul Goga, în decembrie 1937, vocile lor practic nu s-au mai auzit. Au existat numeroși intelectuali care au adoptat atitudini antisemite pentru că se identificau în mod pasiv cu cei mai influenți reprezentanți ai naționalismului românesc din trecut și din epoca lor. Mai mult decât atât, evenimentele din 1940 (pierderea Basarabiei și a Bucovinei de Nord în favoarea sovieticilor, precum și a Ardealului de Nord în favoarea Ungariei) au făcut ca problema discriminării evreilor să devină un subiect de importanță secundară în mediile intelectuale românești.

O anumită “trezire” a opiniei publice s-a făcut resimțită față de deportările evreilor din Regat, stipulate în acordul româno-nazist din vara anului 1942. Intelectuali bucureșteni au protestat personal pentru a opri punerea în aplicare a acestui plan. De asemenea, începând cu toamna anului 1942, deportarea planificată a evreilor din Regat a întâmpinat rezistența unor politicieni din opoziție, membrii ai principalelor partide din România, ca și pe cea a Bisericii

Ortodoxe Române, care se presupune că a protestat în această privință – aici înscriindu-se și intervenția Mitropolitului Ardealului, Nicolae Bălan - deși conducerea Bisericii fusese în mod tradițional ostilă comunității evreiești. Reprezentanta Casei Regale a României a făcut demersuri similare; apelurile Reginei Mame Elena sunt remarcabile din acest punct de vedere. Printre alte exemple, se număra criticile făcute de Prințul Barbu Știrbei și de foștii parlamentari din partea Partidului Național Țărănesc, Nicușor Graur și Ioan Hudiță, față de discriminarea rasială și de deportări. În cea de a doua parte a războiului s-a remarcat o creștere semnificativă a eforturilor depuse de anumiți diplomați români, aflați la post în diferite țări europene sub ocupație germană, pentru salvarea unor evrei cetățeni români din acele țări.

Printre cazurile documentate de salvare sunt cele referitoare la pogromurile din București și Iași. De o deosebită importanță au fost acțiunile farmacistului ieșean D. Berceanu și ale Vioricăi Agarici, președinta organizației române a Crucii Roșii, care a inițiat și organizat administrarea primului ajutor supraviețuitorilor din abominabilele trenuri ale morții. De asemenea, exemplare în timpul masacrului de la Iași s-au dovedit a fi eforturile depuse de administratorul unei mori, Grigore Profir, care, nesocotind amenințările cu moartea din partea soldaților germani și jandarmilor români, a rămas ferm în hotărârea sa de a ascunde zeci de evrei ieșeni.

Spre deosebire de zonele aflate sub control nazist, unde masacrele erau sistematice și pregătirea ideologică a făptașilor asigura o aplicare disciplinată și nemiloasă a Soluției Finale, în zonele aflate sub control românesc, în special în Basarabia și Bucovina, exista o stare generală de dezordine. Pentru comandanții locali torturile și crimele bestiale, ca și compasiunea și salvarea erau uneori opțiuni la fel de posibile. Ordinele contradictorii au creat o mare stare de confuzie și au permis o mai mare libertate de acțiune din partea comandanților, cu consecințe la fel de contradictorii. Dispoziția capricioasă a unui ofițer sadic, sau a subofițerilor și a soldaților a putut avea urmări catastrofale pentru mii de evrei aflați sub autoritatea lor; sau, în rare cazuri, a putut duce la salvarea unor evrei – chiar de către comandanții lagarelor. Sabin Matora, comandant al lagărului Vapniarca din Transnistria, de exemplu, a salvat singur zeci de evrei, dând dovadă de mare curaj și umanitate. O altă formă de protest era demisia ca denunțare a condițiilor de trai inumane din lagăre și a continuării atrocităților. Colonelul Alexandru Constantinescu, primul comandant al lagărului de la Vertujeni, a demisionat din cauza situației deținuților de sub comanda sa.

Ținând seama de circumstanțele menționate mai sus, numărul “Dreptilor între Popoare” români este destul de mic. Totuși este important de remarcat că în România, la fel ca în alte țări, se găsea un număr mult mai mare de persoane care ar fi putut întruni criteriile stabilite de Yad Vashem pentru a fi considerate “Drepti între popoare”. Salvatorii români recunoscuți de Yad Vashem erau de vârste diferite și proveneau din medii socio-educative foarte diverse: țărani, muncitori, farmaciști, avocați, profesori, ofițeri de armată, jandarmi și diplomați. Recent, Yad Vashem a acordat acest titlu unui preot ortodox: Părintele Petre Gheorghe, care a ajutat deportați evrei în Transnistria. Deși supraviețuitorii au citat eforturile multor alți preoți, cazurile acestora nu sunt încă luate în discuție pentru decernarea titlului de “Drept între Popoare”. Reginei Mama Elena care, cu convingere morală de neclintit, a condamnat deportarea planificată a evreilor, i s-a acordat acest titlu.

Majoritatea salvatorilor (28) proveneau din Ardealul de Nord, iar 12 erau etnici maghiari. Frecvența sporită a încercărilor de salvare din această regiune poate fi explicată prin îmbunătățirea situației evreilor români spre sfârșitul războiului, în contrast evident cu situația tot mai gravă din Ardealul de Nord. Odata ce regimul Antonescu și-a schimbat politica față de evrei, teritoriul românesc a devenit un loc de refugiu pentru acei evrei din Transilvania de Nord și Ungaria care reușeau să treacă granița în România.

Dintre “Dreptii între Popoare” români, Dr. Traian Popovici (1892-1946), primarul Cernăuțului, ocupă o poziție unică. Popovici nu s-a supus ordinelor lui Antonescu, s-a opus cu tărie ghetozării și deportării ulterioare a evreilor din Cernăuți și a acționat pentru salvarea a mii de evrei de la deportare și moarte. Popovici, care credea că a rămâne pasiv însemna acceptarea și complicitatea la o crimă abominabilă, a preferat în schimb să acționeze din datorie morală.

Procese criminale de război

Procese conducătorilor regimului Antonescu au fost organizate în mai 1946 și au avut ca rezultat executarea lui Ion și Mihai Antonescu, împreună cu doi dintre cei mai apropiați colaboratori ai lor, la care se adaugă un număr de sentințe de închisoare pe viață și detenție pe termen lung. De fapt, acesta a fost începutul și sfârșitul proceselor majore din România postbelică, care au fost demarate pe baza angajamentelor asumate de guvernul român în cadrul acordului de armistițiu, semnat la Moscova la 12 septembrie 1944. România

se obliga să aresteze criminalii de război, să-i aducă în fața justiției, să dizolve organizațiile pro-naziste și fasciste și, deopotrivă, să împiedice reapariția lor.

După lovitura de stat din august 1944, care l-a îndepărtat pe Ion Antonescu, sistemul politic românesc a făcut pași rapizi spre “democratizare”, care s-au dovedit a fi, de fapt, un salt rapid spre sovietizare și instaurarea regimului comunist. Prima definiție clară a criminalilor de război a fost dată la 20 ianuarie 1945, atunci când criminali de război au fost considerați cei care au tratat prizonierii de război în contradicție cu legislația internațională, au ordonat și comis acte de cruzime sau lichidări în zonele de război; au ordonat și inițiat înființarea de ghetouri, muncă forțată și lagăre de concentrare; au organizat deportări din motive rasiale și politice; au ordonat sau au dus la îndeplinire represii colective sau individuale, strămutări și deportări de persoane în vederea exterminării; și/sau au perpetuat folosirea muncii forțate în scopul exterminării.

Odata cu instalarea guvernului Groza, în martie 1945 - rezultat al venirii la putere a comuniștilor -, procesul de comunizare a României s-a intensificat, iar împreună cu el, și ritmul de judecare a diferitelor categorii de criminali de război. Aceste procese îi vizau îndeosebi pe cei care erau răspunzători de crime în teritoriile sovietice ocupate de România, ceea ce indica faptul că în spatele multor acțiuni judiciare se aflau, într-o anumită măsură, consilieri sovietici. Aspectul evreiesc al proceselor poate fi văzut ca un produs secundar al prezentării acestor crime.

În mai 1946 și la începutul procesului împotriva lui Antonescu, România încă mai avea o presă democrată și liberală, deși puternic atacată de comuniști, dar ea nu era în mod special interesată de crimele comise împotriva evreilor. Comuniștii și propaganda stângii au concentrat atacuri puternice împotriva regimului fascist – nu în mod special pentru ce făcuse acesta împotriva evreilor, ci pentru că foștii colaboratori ai regimului erau considerați, din 1946, drept dușmani ai “democratizării” României. Astfel, în ajunul procesului, motivele politice și interesele momentului erau deseori mai importante decât aducerea în fața justiției a celor vinovați de crime împotriva umanității. Mai mult decât atât, nevoia noului regim de a folosi o parte din fasciștii mai puțin notorii, așa cum s-a întâmplat și în cazul Ungariei, a permis noilor autorități să-și concentreze atenția asupra eșaloanelor superioare ale fostului regim și să estompeze astfel identitatea unor criminali. În felul acesta, deși dovezile existau deja – de exemplu *Cartea Neagră* a lui Carp – chiar dacă incomplete, furia completului de

judecată s-a îndreptat împotriva liderilor fostului regim, ignorând, în linii mari, punerea în practică a politicii barbare antievreiești a regimului.

Procesele a patru grupuri de acuzați, care au avut loc între 14 mai și 14 iulie 1945, i-au inclus și pe cei care administraseră lagărele dintre Nistru și Bug. A fost prezentat un mare număr de dovezi referitoare la atrocitățile din lagăre, pogromul de la Iași din iunie 1941 și masacrele de la Odessa din octombrie 1941. Totuși, se pare că imaginea generală rezultată – nu numai pe baza documentelor prezentate la proces, dar și prin modul în care ele au fost filtrate de cenzură și presă – nu era cuprinzătoare, iar tragedia evreilor nu a primit atenția deplină pe care o merita.

“Tribunalul poporului” a fost criticat deoarece compoziția sa nu permitea aprioric un proces corect. Cei șase “asesori populari” nu aveau într-adevăr cunoștințe judiciare; dar acest lucru nu însemna că probleme importante – în acest caz tragedia evreilor – nu ar fi trebuit să figureze cu detalii complete în dezbaterile procesului. Natura completului de judecată nu ar fi trebuit să servească drept pretext pentru irelevanța rechizitoriului.

Marele proces al lotului Antonescu din mai 1946 a fost procesul celui de al 16-lea grup acuzat și judecat. Procesele anterioare, care avuseseră loc începând cu 1945, se desfășuraseră într-o perioadă în care lupta pentru putere se intensifica, dar nu atinseseră încă “crescendo-ul” caracteristic situației din mai 1946. Deși este evident că “întreaga grozavie... nu era cunoscută pe deplin în momentul procesului” – și aceasta se întâmplă de obicei în cazul proceselor care au loc la un timp scurt după evenimente care prezintă o tragedie de o asemenea amploare – este important de menționat că, deoarece Holocaustul nu constituise principala problema în discuție, versiunea românească a Soluției Finale a ieșit la iveală fragmentar și nu ca un proces comprehensiv. Astfel, procesul Antonescu, ce s-a dorit “procesul proceselor crimelor de război” din România, nu a rezumat și nu a prezentat o imagine atotcuprinzătoare; mai degrabă el a încercat doar să extragă culpabilitatea regimului și a reușit să prezinte cu succes acest lucru.

În cadrul procesului Antonescu, detaliile tragediei evreiești au fost deseori prezentate la modul general. Deoarece Antonescu și-a asumat responsabilitatea pentru crimele regimului său, toți cei care, de bună voie, fuseseră călăii regimului au fost lăsați să intre pe porțile noii societăți care tocmai se construia. Doar o mică minoritate a celor vinovați mai era încă urmărită și adusă în fața justiției. În 1947 și după aceea, procesul Antonescu devenise

pretextul inițial pentru arestări și procese politice ulterioare, îndeosebi în cazurile lui Maniu, Brătianu, Mihalache și ale altora. Aceste procese s-au dovedit a nu fi motivate de soarta evreilor ci, mai curând, de necesități politice. În timp ce presiunile politice erau foarte evidente în procesele marilor criminali, o serie de procese ale unor foști fasciști (ziariști, intelectuali și angajați ai jandarmeriei) au adus multe dovezi despre xenofobia, rasismul și antisemitismul regimului antonescian, ca și despre comportamentul a numeroși militari și jandarmi. În aceste procese motivația principală nu era nevoia de eliminare a eșaloanelor superioare ale regimului Antonescu, lucru care se realizase deja. Dovezile de comportament indicau clar amploarea crimelor și a actelor de barbarie comise împotriva evreilor, ca și lipsa de omenie a făptuitorilor.

Procesele românești ale crimelor de război reconstituie doar parțial imaginea adevăratelor dimensiuni ale Holocaustului din România. Procesele din România, comparate cu alte procese postbelice, se dovedesc a fi scurte, rapide și agresive, dar ele eșuează în ceea ce privește anvergura tragediei evreiești. Primul val de procese, care includea eșalonul superior al liderilor din timpul războiului, se focalizase mai mult pe aspectele care trădau motivele politice și presiunile comuniștilor susținuți de Uniunea Sovietică. De exemplu, soartei evreilor în timpul războiului i-au fost destinate numai o zecime din rechizitoriul împotriva lui Antonescu (aproximativ 12 pagini din 123), simbolic pentru rolul și locul Holocaustului în cadrul proceselor. În ciuda acestor rezerve, trebuie respinse toate încercările de de-legitimizare a procesului și, în cele din urmă, de reabilitare a lui Antonescu și a regimului său, împreună cu încercările de utilizare a materialului de la proces pentru a dovedi că procedurile au fost ilegale. Procesele postbelice trebuie văzute ca o bază importantă pentru cercetări viitoare pe tema Holocaustului din România. Documentele, majoritatea puse la dispoziția cercetătorilor în ultimii ani, prezintă dovezi îngrozitoare privind destinul evreilor români și a acelor evrei aflați sub jurisdicție românească. Dovezile și documentele prezentate atunci în fața tribunalelor nu au intenționat să minimalizeze amploarea tragediei, or să distorsioneze imaginea completă; în schimb, procesele au abătut atenția și focalizarea de la căile și mijloacele prin care regimul antonescian a implementat soluția “chestiunii evreiești” la culpabilizarea colectivă a regimului, în care tragedia evreiască nu a jucat un rol fundamental.

Distorsionarea, negarea și minimalizarea Holocaustului în România postbelică

Pornind de la definiția de autoritate a Holocaustului, oferită de Muzeul Memorial al Holocaustului din Statele Unite, România se încadrează în categoria țărilor caracterizate de o *participare organizată* a statului la genocidul împotriva evreilor și romilor în timpul celui de al doilea război mondial. România s-a aflat între *acei aliați și colaboratori ai Germaniei naziste* care au avut un plan sistematic de persecutare și anihilare a populației evreiești și romice ce trăia pe teritoriile aflate sub controlul lor direct.

Conceptul de “*distorsionare*” desemnează încercările de modificare a realității istorice în scopuri politice și propagandistice. Deși utilizarea sa nu este strict restricționată la perioada comunistă, termenul de “distorsionare” este în general folosit cu referire la acea perioadă în care istoriografia se afla sub cenzură politică.

“*Negaționismul*” este definit ca negare a faptului că Holocaustul a avut loc și/sau ca negare a participării, în număr semnificativ, a membrilor propriei națiuni la îndeplinirea lui. Preferința pentru folosirea termenilor de “negaționism” sau de “negare a Holocaustului” în locul celui mai mult uzitat de “revizionism” pornește de la faptul că mulți dintre cei care falsifică, distorsionează și relativizează realitatea Holocaustului se autoetichetează drept “revizionisti” pentru a câștiga respectabilitate. O distincție a fost operată între cele trei forme de negaționism: integral, deflector și selectiv.

Negaționismul *integral*, sau negarea fățișă, respinge chiar existența Holocaustului. În România, la fel ca și în alte foste state comuniste, negarea integrală este în totalitate un “produs de import” occidental, fără nici un fel de urmă de originalitate locală.

Negaționismul *deflector* canalizează vina înfăptuirii Holocaustului spre câteva direcții: pentru executarea crimelor sunt învinuiți germanii, elementele marginale ale societății și chiar evreii înșiși. În cazul în care evreii sunt ținta deflecției, mai sunt posibile și alte distincții, în funcție de argumentul principal la care se recurge: (1) argumentul deicidal, conform căruia Holocaustul este prețul plătit de evrei pentru că l-au ucis pe Iisus Hristos, (2) argumentul conspiraționist, după care însuși Hitler a fost adus la putere de către evrei, (3) argumentul defensiv, conform căruia evreii l-au forțat pe Hitler să recurgă la măsuri legitime de autoapărare, (4) argumentul reactiv, lipsa de loialitate manifestată de evrei față de țara-gazdă a generat o reacție adversă și, în cele din urmă, (5) argumentul acuzator, care îi învinuiește pe

evrei de planificarea și executarea de către ei înșiși a Holocaustului. Exponenții negaționismului selectiv neagă existența Holocaustului în cazul propriei lor țări. Cu alte cuvinte, negaționismul selectiv recunoaște că Holocaustul s-a petrecut în altă parte, dar neagă orice participare a vreunui compatriot la înfăptuirea sa.

Dacă se caută o caracteristică românească specifică, atunci există toate șansele ca ea să fie găsită în această formă particulară de negaționism.

O categorie înrudită și totuși distinctă este cea a *trivializării prin comparație*. Este o categorie complexă, care se referă mai cu seamă la folosirea abuzivă a comparațiilor cu scopul minimalizării Holocaustului, al banalizării atrocităților sale, sau al diluării amintirilor legate de această tragedie. Există câteva categorii de trivializare prin comparație: (1) *comparația competitivă*, în care se susține că au fost comise atrocități mai grave sau egale cu Holocaustul și, drept consecință, Holocaustul nu merită un statut special; în cazul României, de exemplu, se fac referiri la atrocități comise împotriva românilor de către naziști, unguri, sau evrei și chiar atrocități comise de Antonescu și/sau alții împotriva comuniștilor, în timpul celui de al doilea război mondial; (2) *comparația banalizatoare*, care “normalizează” Holocaustul asimilându-l unor evenimente violente ciclice, precum războiul, care au loc regulat în istorie, sau îl reprezintă drept o consecință regretabilă, dar deloc surprinzătoare, a războiului; (3) *comparația parohială* în care situația evreilor din România este descrisă ca fiind mai bună decât situația celor din Germania nazistă sau din state aflate în circumstanțe istorice similare; (4) *comparația deflectoare*, care consideră fascismul și Holocaustul drept reacții emulatoare ale comunismului; în logica negaționistă această versiune asimilează deseori comunismul cu evreii și conchide că Holocaustul a fost provocat de ei; și (5) *comparația tranzacțională*, care condiționează recunoașterea crimelor fasciste de recunoașterea altor atrocități din istorie. Deseori Holocaustul este trivializat prin compararea sa cu Gulag-ul. O formă recurentă a acestui tip de trivializare, descris de Alan S. Rosenbaum și de Vladimir Tismăneanu ca “martiraj competitiv” pune accentul pe întâietatea genocidului comunist, folosind ca argument numărul victimelor și contestând specificitatea Holocaustului ca și a atenției speciale care i se acordă. Un alt fel de trivializare prin comparație, existentă în cadrul acestei categorii, se referă la “monopolul suferinței” înșușit de evrei, riscându-se afirmația că, din cauza acestui monopol, comunismul este impropriu memorizat. În cele din urmă, evreii sunt învinuiți în

mod frecvent de apariția comunismului și acest tip de acuzație retroactivă justifică sau “explică” Holocaustul.

În timpul regimului comunist din România, ca și în celelalte țări din Europa Centrală și de Est, Holocaustul a fost distorsionat sau pur și simplu ignorat, în ciuda retoricii antifasciste din propaganda oficială. La sfârșitul războiului și în perioada imediat următoare, Partidul Comunist Român (PCR) a fost divizat în legătură cu modul de abordare a istoriei recente a României. Pot fi observate două curente principale, opuse unul celuilalt. Prima abordare era susținută de Lucrețiu Pătrășcanu, care vorbea despre “antisemitismul de stat” și despre o “exterminare masivă, sistematică și metodică a populației evreiești” în România lui Antonescu. Implicite, Pătrășcanu sprijinea recunoașterea responsabilității României față de Holocaust. Abordarea sa nu a fost niciodată luată în considerație.

Tocmai cealaltă poziție de abordare a trecutului recent al țării a fost cea canonizată. Modelul său normativ a fost furnizat de celebra *Istorie a Republicii Populare Române*, manual de referință obligatoriu, editat de Mihail Roller ca redactor șef. Cartea lui Roller prezenta fascismul românesc ca o personificare a “capitalului monopolist”, lipsit de sprijin popular și strict controlat de Germania nazistă. Spre deosebire de Pătrășcanu, “Istoria” lui Roller înlocuia evreii și romii cu comuniștii și românii ca principale victime ale fascismului și ignora antisemitismul drept trăsătură definitorie a dictaturii antonesciene. Această abordare a devenit dominantă în toate manualele de istorie care au urmat precum și în toate versiunile oficiale ale istoriei comuniste care tratau perioada interbelică și cea a celui de al doilea război mondial.

În anii '60, în discursul și istoriografia oficială se semnalează o revenire la teme naționaliste ca rezultat al eforturilor liderilor PCR de distanțare a României față de URSS și de mobilizare a sprijinului popular și a elitelor pentru politica partidului. Cu toate acestea, deși doctrina lui Roller a fost condamnată la sfârșitul anilor '50, iar discursul istoric a cunoscut o întoarcere la naționalism în anii '60, abordarea Holocaustului a rămas neschimbată, în ciuda faptului că fascismul a fost supus reinterpretării. Manualul lui Roller a fost criticat pentru că a proclamat o despărțire prea radicală de istoriografia pre-comunistă. Aceste transformări devin mult mai vizibile sub conducerea lui Nicolae Ceaușescu (1965-1989), când regimul comunist adoptă o versiune locală de comunism național, care combina un naționalism extrem cu neo-stalinismul.

Istoricii români din anii '70 și în special cei de la începutul anilor '80 introduc o diferențiere calitativă între cele două faze ale dictaturii fasciste, prima dominată de Mișcarea legionară (1940-1941), iar cea de a doua de către Ion Antonescu (1941-1944), cea dintâi fiind privită cu o puternică tendențiozitate. Legionarii erau descriși ca “huligani”, “teroriști” și “trădători”, termeni care sugerau marginalizarea și lipsa de reprezentativitate. Prin contrast, Antonescu apare ca mai puțin însetat de sânge și mai puțin iresponsabil. În timp ce faptele legionarilor sunt descrise ca fiind comise dintr-o înclinație gratuită spre asasinat, crimele comise în timpul dictaturii lui Antonescu sunt plasate în contextul stării de urgență, sugerându-se că dictatorul român avea o libertate de acțiune limitată, deciziile sale fiind motivate de război și de circumstanțele interne și internaționale în care el acționa mai degrabă ca obiect decât ca subiect. Antisemitismul abia este prezentat ca un ingredient al fascismului, iar dimensiunile tragediei evreiești sunt minimalizate. Etnicii români și comuniștii sunt înfățișați ca principalele victime ale politicilor de tip nazist, în timp ce autorii atrag atenția asupra diferențelor calitative “radicale” dintre Germania nazistă și România lui Antonescu, cea de a doua părând cu mult mai moderată decât Germania hitleristă.

Aceasta explică schimbarea semnificativa de terminologie care a avut loc în anii '70 și care a transformat “dictatura fascista” a lui Antonescu într-o dictatură “militaro-fascistă”. La sfârșitul anilor '80 construcția lingvistică “dictatură militaro-fascistă” a fost la rândul ei marginalizată pentru că sugera o implicare a armatei în politică. De atunci, regimul antonescian a fost etichetat fie ca “regim totalitarist”, fie ca “dictatură personală”. Construcții conceptuale ca “Holocaust”, “Soluție finală” sau “genocid” sunt evitate cu scrupulozitate în istoriografia epocii. Drept consecință, la sfârșitul anilor '70 și mai cu seamă în anii '80, au început eforturile de reabilitare, ca patriot, a mareșalului Antonescu. Aceste eforturi au fost parțial conduse de reprezentanți din străinătate, iar magnatul Iosif Constantin Drăgan a jucat un rol deosebit. Istoriografia comunistă românească, din diferite motive și în perioade diferite, s-a străduit să minimalizeze proporțiile atrocităților comise împotriva evreilor de pe teritoriul românesc sau de pe teritoriile aflate sub administrația guvernului român și să nege participarea română la Holocaust. În negaționismul postcomunist se vor reproduce, în diferite forme, victimizarea românilor, faptul că ei erau înfățișați ca victime ale nazismului, deflectarea responsabilității, minimalizarea anvergurii atrocităților, extraordinara poziție de

automăgulire adoptată prin prezentarea României ca un refugiu pentru evrei, reabilitarea lui Antonescu și multe alte manifestări.

În România postcomunistă negarea Holocaustului a fost un fenomen difuz, care s-a manifestat în politică, în mediile academice și în mass media. Partidul România Mare (PRM) și publicațiile afiliate lui au produs cea mai consistentă “bază de date” a declarațiilor și acțiunilor negaționiste din timpul ultimilor 15 ani de tranziție. De asemeni, istorici și activiști naționaliști, educați de regimul comunist s-au dovedit solidari în conservarea și dezvoltarea discursului negaționist și pro-antonescian. În plus, numeroși indivizi, grupuri și publicații recurg la teme negaționiste pentru varii motive. Pornindu-se de la tipul de argument folosit și respectând structura conceptuală discutată mai sus, a fost elaborată următoarea taxonomie:

Negaționism integral. Cu zece ani înainte de “convertirea sa la filosemitism”, în 2004, liderul PRM, Corneliu Vadim Tudor scria cum aflase recent “că savanții englezi și americani contestă însuși Holocaustul, susținând cu dovezi, probe și argumente logice că germanii nu puteau să gazeze șase milioane de evrei, întrucât așa ceva era o imposibilitate fizică și tehnică.” Holocaustul, adaugă el, nu era nimic altceva decât “o stratagemă sionistă pentru a stoarce din Germania cam 100 de miliarde de mărci, în 40 de ani, și pentru a ține sub teroare pe oricine nu e de acord cu jugul evreiesc.” În România nici un autor nu a adoptat argumentul negaționist cu zelul și cu desavârșirea cu care a făcut-o Radu Theodoru. Conform acestuia, importanța abordării revizioniste constă în capacitatea ei de a analiza “întregul proces de la Nüremberg, dovedind că a fost un proces-răzbunare al învingătorilor asupra învinșilor.” În propria caracterizare pe care Theodoru o face procesului de la Nüremberg, afirmă că acesta a fost: “un proces făcut de nazismul sionist, nazismului german. Mai exact, un proces al nazismului iudaic, împotriva nazismului arian. Nimic altceva decât o încăierare între rasiști.”

Negaționismul deflector. Această categorie a negării Holocaustului este larg reprezentată atât în declarații făcute de politicieni după căderea comunismului, cât și în cărți de istorie. Încă de la începutul anilor '90, fostul președinte al Partidului Național Liberal (PNL), Radu Câmpeanu, a cerut reabilitarea lui Antonescu, prezentându-l pe mareșal ca pe “un mare român”. În sprijinul apelului său, Câmpeanu a transferat vina atrocităților comise în timpul Holocaustului asupra Germaniei și Ungariei. El a susținut că, în timpul războiului, România fusese practic o țară ocupată de naziști. Cu atât mai mult, a adăugat el, în nici o altă

țară aflată sub sfera de influență a naziștilor nu au fost așa de puține crime împotriva evreilor ca în România.

Istorici precum Maria Covaci și Mircea Mușat, proeminenți în timpul lui Ceaușescu, au reluat, după 1990, interpretarea lor deflectivă a istoriei recente. În România de după 1990, negaționiștii pot fi găsiți printre cei care (la fel ca și în alte state ale Europei Centrale și de Est) încearcă să plaseze vina Holocaustului asupra evreilor înșiși.

Teorii conspiraționiste, foarte răspândite în România, pot fi și ele forme ale negaționismului deflector. În ochii lui Theodoru, Hitler nu era nimic altceva decât o marionetă în mâinile evreilor, bună să-i sperie pe evrei ca ei să fugă în Palestina, în timp ce în respectabilul săptămânal al Uniunii Scriitorilor, *România Literară*, Ion Buduca pretindea, în aprilie 1998, că antisemitismul era o manevră sionistă menită să promoveze scopurile emigrației evreiești. Încă din 1993, redactorul-șf al *Europei*, Ilie Neacșu (care va deveni parlamentar PRM), scria: “n-am aflat ...că Hitler i-ar fi căsăpît pe jidani ... pe Valea Iordanului, ci în curtea lui, la Berlin, unde urmașii lui Iuda puseseră stăpânire, după primul război mondial, pe economia, cultura și politica Germaniei.”

În timp ce unii negaționiști sunt gata să admită că măsuri represive au fost aplicate împotriva evreilor “din necesitate”, ei fac tot posibilul să sublinieze faptul că acestea nu erau decât răspunsuri punitive la lipsa de loialitate manifestată de evrei față de România. Principalele argumente la care recurg sunt sprijinul pe care evreii se presupune că l-ar fi acordat forțelor de ocupație sovietică în Basarabia și Bucovina de Nord, în 1940, precum și presupusa participare evreiască la umilirea și torturarea militarilor români în retragere, mai mult decât atât, contribuția lor la lichidarea fizică a personalului militar român. Văzute din această perspectivă, pogromurile din iunie 1940 de la Dorohoi și Galați, pogromul de la Iași, atrocitățile comise în Transnistria (atunci când au fost recunoscute chiar și în termeni minimali) pot să fie toate explicate ca acte de auto-apărare și/sau ca răzbunări spontane împotriva evreilor pentru faptele comise de ei în 1940. Argumentul acesta cunoaște câteva variații. Într-unele, vina evreilor este totală, în timp ce în altele ea este numai parțială, deși amplificată de ceea ce adepții argumentului consideră a fi circumstanțe “complexe” și “tensionate” specifice războiului. Tipică pentru prima versiune este lucrarea lui Alex Mihai Stoenescu. În cartea sa *Armata, mareșalul și evreii*, în loc să sublinieze planificarea atrocităților, Stoenescu argumentează că moartea a mii de civili în Trenurile Morții a fost

rezultatul neglijenței și nu consecința unei acțiuni deliberate. El conchide că nu este pentru prima dată în istorie când “sute de mii de nevinovați” plătesc pentru “o mână de [comuniști evrei] vinovați”.

Explicația reactivă este expusă fățiș de istoricul Gheorghe Buzatu într-un volum din 1995, scris ca urmare la un tom despre “istoria secretă” a celui de al doilea război mondial, care apăruse în ultimii ani ai guvernării comuniste. În momentul apariției cărții, părerile lui Buzatu despre Holocaust căpătaseră deja notorietate. Ele erau exprimate succint în titlul unei broșuri publicată de Buzatu la editura Gărzii de Fier, Majadahonda. În loc să fie unul dintre făptași, susține Buzatu, România a fost o victimă a Holocaustului. Mai mult, afirmă el, Romania a suferit propriul ei Holocaust de pe urma evreilor, iar anul 1940 a marcat începutul său.

Această ultimă formă de negație deflectivă – de departe cea mai jignitoare pentru memoria victimelor – le distribuie evreilor rolul de înfăptuitori ai Holocaustului. Într-o “scrisoare deschisă” adresată, în februarie 1997, regretatului președinte al Federației Comunităților Evreiești din România, Dr. Nicolae Cajal, Ion Coja, profesor de filologie la Universitatea din București, pretindea că la București nu avusese loc nici un pogrom în ianuarie 1941. Coja susținea că, în timp ce era posibil ca unii evrei să fi murit în timpul rebeliunii din ianuarie, organizată împotriva lui Antonescu, nimeni nu putuse dovedi vreodata că Garda de Fier comisese aceste crime, sau altele, printre care asasinarea lui Nicolae Iorga. În septembrie 2003, Coja afirma că victimele evreiești ale pogromului din București fuseseră lichidate de coreligionarii lor (îmbrăcați în cămășile verzi ale Legiunii), care erau comuniști ce serveau intereselor sovietice: compromiterea Gărzii de Fier și anularea parteneriatului ei cu Antonescu.

Negaționismul selectiv. Discursul acestuia, la fel ca și cel al negaționismului deflector, își are sorginea într-o strategie naționalistă menită să se autodisculpe. Cei mai reprezentativi exponenți ai săi sunt, iarăși, Buzatu și Coja. De-a lungul anilor '90, Buzatu, care editase sau prefațase un număr de volume ce prezentau într-o lumină favorabilă Garda de Fier și pe liderul ei, încă mai era dispus să admită că Garda a recurs la crime, dar le prezenta drept o reacție națională românească la bolșevismul aflat în creștere și la crimele sale, cu care, pretindea el, evreii fuseseră asociați. Mai recent, el a adoptat pe deplin negaționismul selectiv al lui Coja. În iulie 2001, la București, Coja și Buzatu organizează un simpozion al cărui titlu

“Holocaust în România?” grăiește de la sine. Ca o concluzie la această conferință, Coja înființează Liga pentru Combaterea Antiromânismului (LICAR) și se autoproclamă președinte.

Așa cum dovedește implementarea Ordonanței Guvernamentale de Urgență nr. 31 din 13 martie 2002, negaționismul selectiv se întâlnește uneori nu numai printre intelectualii extremiști sau politicieni, ci și printre oficialități ale statului. Ordonanța interzice activitatea organizațiilor de tip fascist și expunerea de simboluri rasiste și xenofobe, precum și cultul personalităților condamnate pentru “crime împotriva păcii și umanității”, ceea ce îl include și pe Antonescu. Ordonanța mai interzice, de asemenea, expunerea în spații publice (cu excepția muzeelor și a institutelor de cercetări ca parte a activității de cercetare) a statuilor sau plăcilor comemorând astfel de persoane, ca și acordarea numelor lor unor străzi sau piețe. Nu în ultimul rând, Ordonanța 31/2002 interzice negarea publică a Holocaustului și a consecințelor sale.

Soarta acestei ordonanțe rămâne incertă. După ce a fost supusă aprobării Parlamentului, parlamentarii au propus diferite amendamente care, dacă ar fi adoptate, i-ar dilua efectele. Principalul amendament, propus de senatorul Gheorghe Buzatu, definește Holocaustul drept “exterminarea sistematică, în masă, a populației evreiești din Europa, organizată de către autoritățile naziste în timpul celui de al doilea război mondial. Cu alte cuvinte, potrivit acestei definiții, nu a existat Holocaust în România, exterminarea evreilor nefiind “organizată de către autoritățile naziste” ci de către autoritățile române. Amendamentul se potrivește astfel ca o mânășă structurii conceptuale a negaționismului selectiv adoptat de Buzatu și supporterii săi, conform căruia Holocaustul a avut loc în altă parte. Dacă Parlamentul aprobă ordonanța în această formulare, legislația devine irelevantă. Trebuie, de asemenea, specificat că însăși Comisia Wiesel a fost stabilită ca o consecință a îndelungatei controversă cu ecouri internaționale, provocată în iunie 2002 de un comunicat al guvernului care susținea că nici un Holocaust nu avusese loc “în granițele României”.

Expatriații români au jucat un rol crucial în reproducerea și răspândirea argumentelor negaționiste, atât înainte cât și după 1989. Trebuie să arătăm că, totuși, comunitatea din exil nu este un grup compact și omogen a cărui trăsătură distinctivă ar putea fi considerat negaționismul. Comunitatea din exil a produs nu numai personalități predispuse la negaționism, dar și intelectuali a căror contribuție la expunerea adevăratelor dimensiuni ale

crimelor legionare și ale celor înfăptuite în timpul regimului antonescian a fost cu totul remarcabilă.

Deși adepții negaționismului integral s-au aflat la periferia diasporei românești, ei au jucat un rol decisiv în conectarea suporterilor comunismului naționalist românesc la rețelele exilaților români de extremă dreaptă, ale căror texte elementare reușiseră să le popularizeze în țară.

Negaționismul integral a fost “importat” din Occident cu ajutorul membrilor în exil ai Gărzii de Fier. Pentru un timp, principala publicație care adoptase poziții legionare a fost *Gazeta de Vest*, cu redacția la Timișoara. *Gazeta de Vest* – ca și Editura Gordian, care se specializase în literatura gardistă și în diseminarea ei - era finanțată de legionarul Zaharia Marineasa. Pe când *Gazeta de Vest* și rivala ei reprezentând aripa Codreanu, *Mișcarea*, și-au încetat de atunci apariția, publicația legionară lunară *Puncte Cardinale* continuă să apară regulat. Între timp, alte două publicații lunare gardiste, *Permanențe* și *Obiectiv legionar*, sunt tipărite la București. Nu trebuie exagerată importanța acestor publicații, dar, în egală măsură, nu trebuie ignorată influența lor locală și internațională. Noua Dreaptă, de exemplu, este o grupare extremistă fondată în 1994 care editează regulat revista *Măiastra* și o publicație electronică pe Internet, intitulată și ea *Noua Dreaptă*. Chiar și după standardele extremei drepte, rasismul îndreptat împotriva romilor manifestat de Noua Dreaptă produce fiori.

Așa cum s-a menționat deja, trivializarea prin comparație este o categorie distinctă, dar totuși înrudită cu negaționismul. Pentru orizontul ei conceptual sunt necesare câteva clarificări adiționale. Prima, metodologia comparativă a fost și rămâne un instrument de bază în studiile istorice. De asemenea, ea este o metodologie firească și legitimă pentru studierea Holocaustului. Încă din 1950 și cu o frecvență sporită în ultimii 20 de ani, au fost publicate numeroase studii care comparau Holocaustul cu alte fenomene genocidale – atrocitățile comuniste din Ucraina și din alte regiuni ale fostei URSS, din Asia, genocidul armenilor executat la ordinul autorităților turce în timpul primului război mondial, precum și alte genociduri de dată mai recentă. Pe de altă parte, istoriografia postbelică a tratat paradigmatic Holocaustul ca un fenomen esențialmente unic. Există un consens general printre cei mai importanți istorici cu privire la unicitatea Holocaustului, deși criteriile privind unicitatea nu sunt aceleași pentru toți savanții. Majoritatea istoricilor este de acord că diferența specifică dintre Holocaust și alte genociduri rezidă în “totalitatea intențională” a Soluției Finale, care

era îndreptată împotriva tuturor evreilor, indiferent unde trăiau aceștia, fără nici o excepție (excluzându-se colaborarea cu sau transformarea “dușmanului” într-un “om nou”, posibile în cazul represiunilor comuniste).

Profilul intelectual și politic al adepților trivializării prin comparație este foarte diversificat: negaționiști și extremiști alături de personalități cu un profil democratic și cu o reputație, de altfel, excelentă. Comparația tranzacțională se împletește deseori cu deflecția: încurajând abuzul semantic, negaționiștii folosesc termenul “Holocaust” ca o construcție lingvistică care pretinde recunoașterea “Holocaustului împotriva poporului român” înfăptuit de evrei, sau a “Holocaustului roșu” la care aceștia au supus omenirea.

Trei personalități ale exilului românesc folosesc în mod repetat formulări ale trivializării prin comparație în eseurile și cărțile lor publicate în România: Paul Goma, Monica Lovinescu și Dorin Tudoran. Unul dintre puținii dizidenți anticomuniști care a fost silit să se exileze la sfârșitul anilor '70, Goma a scris câteva broșuri în care cere recunoașterea “Holocaustului roșu” comis împotriva poporului român și la care evreii au avut o contribuție semnificativa. Leitmotif-ul ultimei sale cărți de succes, *Săptămâna roșie*, este redat în următorul citat: “Holocaustul roșu, planuit și de ei, a început pentru noi, românii, *cu un an mai devreme decât al lor: 28 iunie 1940*, și nu s-a încheiat nici azi”. În repetate rânduri și fără nici un echivoc Goma recunoaște responsabilitatea românească și chiar “vina colectivă” pentru ceea ce el consideră drept “pogromul abominabil de la Iași”, ca și pentru deportările din Transnistria. Cu toate acestea el susține că “adevărul interzis jumătate de secol” se referă la acele atrocități comise din dorință de răzbunare, în circumstanțe specifice războiului, pentru crimele făcute înainte de evrei. Cartea este ilustrativă pentru discursul tipic al trivializării prin comparație, dar, în același timp, ea dezvoltă o sinteză a negaționismului și antisemitismului care cu greu mai poate fi găsită în altă lucrare apărută în limba română în perioada postcomunistă.

Tema “monopolului asupra suferinței” a devenit mai proeminentă în România și în diaspora românească după publicarea cărții lui Stephane Courtois *Cartea neagră a comunismului*. Astfel, în a doua jumătate a anilor '90, doi români din exil, Dorin Tudoran (un fost dizident anticomunist plin de curaj, care trăiește azi în Statele Unite) și Monica Lovinescu (care s-a stabilit la Paris imediat după terminarea războiului) au început să aplice României critica pe care Stephane Courtois și J.F. Revel au făcut-o la adresa stângii intelectuale și

politice occidentale pentru refuzul acesteia de a condamna și cerceta critic comunismul cu aceeași energie cu care Stânga denunța fascismul.

România a început să-și confrunte trecutul și să-și asume responsabilitatea pentru el. Inevitabil, în această fază ambiguitățile persistă, dar există semne că elitele politice și intelectuale sunt mai înclinate acum să înfrunte perioadele întunecate din trecutul țării decât în urmă cu câțva ani. Înființarea Comisiei Internaționale pentru Studiul Holocaustului din România este o dovadă în sine a acestei schimbări.

În timp ce în istoriografie negaționismul selectiv rămâne o trăsătură importantă, sunt istorici care abordează Holocaustul cu profesionalism și onestitate. Șerban Papacostea, de exemplu, se remarcă pentru modul în care a reacționat încă de la primele încercări de reabilitare a lui Antonescu. Lucian Boia și-a asumat sarcina demolării miturilor despre Legiune și Antonescu, ca și a stereotipurilor despre evrei. Primul istoric român care a dedicat un întreg capitol soartei evreilor români în timpul Holocaustului a fost Dinu C. Giurescu în cartea sa *Romania în al doilea război mondial (1939-1945)*, publicată în 1999.

Mai mult decât atât, au fost înființate institute specializate pentru cercetarea istoriei Holocaustului. Dintre ele, o atenție specială merită Centrul pentru Studiarea Istoriei Evreilor din România (CSIER) care activează sub egida FCER și care a întreprins o cercetare de pionierat asupra Holocaustului încă din 1990. Până acum, acest institut a publicat cinci volume de documente asupra subiectului. Câteva institute de cercetări ale Academiei Române au organizat colocvii științifice și, remarcabil, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară (care fusese un bastion al istoricilor negaționiști proAntonescu) a devenit un respectabil centru de cercetare. Universitățile din Cluj, București și Craiova au fondat institute sau centre specializate în cercetarea istoriei evreilor și, în același timp, au apărut publicații dedicate istoriei evreilor și Holocaustului. Reviste de înalt nivel profesional, editate de institute de cercetări cu tradiție, au început să cuprindă în paginile lor articole despre tragedia evreilor și a romilor din România în timpul celui de al doilea război mondial. Manualele școlare sunt supuse unui proces de revizuire și îmbunătățire, deși mai rămân multe de făcut sub acest aspect, iar inexactitățile sunt numeroase. Editurile traduc în ritm susținut un număr relativ mare de cărți despre istoria evreilor, totuși trebuie menționat că cea mai mare parte din aceste volume sunt publicate de editura FCER, Hasefer. O generație de tineri istorici, deocamdată prea puțin vizibilă, axată acum mai ales pe publicarea unor studii cu subiecte

foarte specifice, a început să-și facă simțită prezența și să demonstreze că este capabilă să abordeze perioada Holocaustului din noi perspective.

Până acum au existat doar eforturi limitate pentru a înțelege istoria evreilor din România ca parte integrată a istoriei României. Sperăm că acceptarea raportului și a recomandărilor comisiei vor constitui un pas decisiv într-o reevaluare critică a trecutului României.